

A határozott névelő a birtokos szerkezetben

1. Bevezetés¹

1.1. A névelőhasználat a magyar mint idegen nyelv leírásában és tanításában

Amint arra Héger Ágnes (2004) több mint tíz évvel ezelőtt rámutatott, „a névelőzés tekintetében különösen tanácstalanná válhat a magyarul tanuló, mivel a nyelvkönyvek kifejtetten alig foglalkoznak a jelenséggel, az csak az olvasmányokban és a gyakorlatokban érhető tetten” (i.m., 92). A helyzet az elmúlt majdnem tizenöt év alatt szinte semmit sem változott: a legújabb tananyagok sem foglalkoznak tételesen azzal, hogy mikor kell kitenni a főnevek, főnévi csoportok elé a (határozott vagy határozatlan) névelőt és mikor nem. Ez azonban nem valamiféle hanyagságnak tudható be, hanem jórészt annak köszönhető, hogy már eleve a nyelvleírásban nehezen megragadható a (magyar) névelők használati köre. Sem az anyanyelvi, sem az idegen nyelvi szemléletű leíró nyelvtanok nem tudnak teljes körűen számot adni a magyar névelőzés szabályairól² (vö. i.m.).

Amit biztosan tudunk, az az, hogy a magyar névelőhasználatban egy háromsztatú rendszerrel (névelőtlenség, határozott névelő (*a/az*), határozatlan névelő (*egy*)) kell számolnunk, és hogy ezt a rendszert grammatikai, szemantikai és pragmatikai szempontok bonyolult összjátéka működteti. Hegedűs Rita (2004) funkcionális nyelvtana például a szöveg összefüggését biztosító grammatikai jelenségeként tekint a névelőzésre, amely olyan oppozíciók mentén szemléltethető, mint új–ismert, generikus–specifikus és határozatlan–határozott (i.m., 112–124, 282–283). A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy az ismertség és a határozottság viszonylagos és életlen kategóriák, és hogy a névelőzés szempontjából döntő lehet a főnévi csoport mondatrészi szerepe is – tudniillik, hogy alanyi, állítmányi, tárgyi vagy határozói szerepet tölt-e be a mondatban, vagy hogy birtokos szerkezetben áll-e (uo.).

Héger (i.m.) – hasonló szemlélettel – mondatrészi szerep szerinti csoportosításban tárgyalja a háromsztatú rendszer működését (főbb csoportjait és didaktikai javaslatait összefoglaltuk az *1. táblázatban*). A szerző legfőbb következtetése, hogy a névelőzés a szórend, a hangsúly és a jelentés függvényében alakul. Eredményei szerint tipikusan nem szerepel névelő a főnévi csoport előtt tagadásban; eldöntendő kérdésben és a rá adott válaszban; egzisztenciális predikatív szerkezetben; a birtoklás tényét hangsúlyozó birtoklásmondatban;³ elidegeníthetetlen birtokot (pl. testrészt) szerepeltető birtoklásmondatban; valamint ha a főnévi csoport tárgyként az ige előtt áll; illetve ha igemódosítói pozícióban van és az igével egy szemantikai egységet alkot (állandósult szerkezetek, kiterjesztett jelentésegységek).

A magyar névelőhasználat összetett kérdés, és kutatásában – hogy ne csak elnagyolt általános tendenciákat tudjunk felvázolni, hanem biztosabb kapaszkodókat adhassunk például a magyar mint idegen nyelv tanulóinak kezébe – érdemes az egyes nyelvtani kategóriákat külön-külön vizsgálat alá vennünk. Jelen tanulmányunkban a kérdéskörnek a birtokos

¹ Köszönötünket fejezzük ki a kutatáshoz való hozzájárulásukért a PTE BTK Nyelvtudományi Tanszékén a 2017-2018-1 szemeszterben oktatott "A magyar nyelvleírás kutatások" című kurzus hallgatóinak, akik részt vállaltak az adatgyűjtésben; név szerint a következőknek: Berki Albert Alex, Földi Bernadett, Nagy Zsófia, Németh Eszter, Schmidt Renáta, Szűcs Cintia.

² Arról nem is beszélve, hogy még anyanyelvi beszélőként is sokszor elbizonytalanodunk a magyar névelőzés kérdéseiben (a szerzők saját tapasztalata alapján, illetve vö. Wenszky 2015).

³ Kivéve akkor, ha a birtoklásmondat a kérdés beszédaktusát valósítja meg: pl. *Van egy zsepid?* (Héger 2004, 97).

szerkezetekre vonatkozó egy szeletét tárgyaljuk: azokat a birtokos szerkezeteket vesszük szemügyre a névelőzés szempontjából, ahol a birtokos ki nem mondott személyes névmás. Ezek az úgynevezett *pro*-s (ejtsd: kis *pro*-s) vagy az angol terminussal élve *pro-drop* (a névmást (*pronoun*) „kivető”, „ejtő”) birtokos szerkezetek. Azt kívánjuk feltérképezni – egy korpusz-vezérelt kutatás segítségével –, hogy milyen szempontok mekkora szerepet játszhatnak abban, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőtlenül vagy határozott névelővel állnak-e.

1. táblázat: Héger (2004) főbb funkcionális csoportjai a magyar névelőhasználat tárgyalásához a magyarban mint idegen nyelvben

Típus		Névelő	Példamondat		
Mondatrészi szerep	Szemantikai, grammatikai funkció				
FCS ⁴ állítmányi szerepben	Besorolás	nincs	<i>Anna orvos.</i>		
	Minősítéses besorolás	nincs/egy	<i>Anna (egy) jó orvos.</i>		
	Azonosítás	egy/a, az	<i>Ki az orvos?</i>		
FCS alanyi szerepben	Esemény-egzisztenciális mondat (létezés predikálása)	Kérdés	nincs	<i>Van lift?</i>	
		Válasz	nincs	<i>Igen, van lift.</i>	
		Tagadás	nincs	<i>Nincs lift.</i>	
	Individuum-egzisztenciális mondat (vmi/vki vhol/vmikor való léte)	Kérdés	nincs	<i>Van könyv a kezében? / Könyv van a kezében?</i>	
		Tagadás	nincs	<i>Nincs könyv a kezében.</i>	
		Narratív kijelentő mondat, létige előtt	nincs/egy	<i>A ház mellett (egy) almafa van.</i>	
		Narratív kijelentő mondat, létige után	egy	<i>A képen van egy ház.</i>	
		Lista	nincs/egy/a, az	<i>Van (egy/a) lány, (egy/a) fiú, (egy/a) férfi, (egy/a) nő...</i>	
		Birtoklás-mondat	Kérdés	nincs	<i>Van tollad?</i>
	Válasz		nincs	<i>Van tollam.</i>	
	Tagadás		nincs	<i>Nincs tollam.</i>	
	Narratív kijelentő mondat, 'habeo' előtt		nincs	<i>Fiam van. Új tanárunk van.</i>	
	Narratív kijelentő mondat, 'habeo' után		egy	<i>Van egy fiam. Van egy új tanárunk.</i>	
	Kérés aktusa		egy	<i>Van egy tollad?</i>	
	Elidegeníthetetlen birtok (a birtoklás mint tulajdonság)		nincs	<i>Kék szeme van.</i>	
FCS határozói szerepben	Igemódosító pozícióban	Tipikus tevékenység (tetszőleges hely, személy, közlekedési eszköz, eszköz stb.)	nincs	<i>Munkába megyek.</i>	
		Unikális tevékenység (adott, nem tipikus hely, személy, eszköz stb.)	a, az	<i>A bankba megyek.</i>	
FCS tárgyi szerepben	Nem specifikus tárgy	Ige előtt	1 egység	egy	<i>Egy kávét kérek.</i>
			Kategória	nincs	<i>Újságot olvas.</i>
		Ige után	egy/a, az	<i>Veszek egy könyvet. Megveszem a könyvet.</i>	

⁴ Főnévi csoport.

1.2. A *pro-s* birtokos szerkezet két típusa a névelősség szempontjából

A mai magyarban kétféle birtokos szerkezet van, amelyeket funkcionális szempontból azonosnak tekinthetünk, hiszen mindkettőt a birtokos és a birtok összetartozásának jelölésére használjuk. Főnévi birtokos esetén – lásd a) és b) – a rövid (vagy *nominativusi*) birtokos szerkezetben az élen álló, főnévvel kifejezett birtokos alanyesetben van, az őt (névelő nélkül) követő birtok pedig birtokos személyjelet kap $-(j)A$. A hosszú (vagy *dativusi*) birtokos szerkezetben a birtokos esetben áll $(-n)Ak$ toldalék), a birtok itt is $-(j)A$ végződést kap, a két tag között pedig határozott névelő (a/az) áll. Mindkét típus – az indoeurópai nyelvektől eltérő módon – a birtokon jelöli tehát a birtokviszonyt, a hosszú birtokos szerkezet azonban a birtokoson *is* használ jelölést.

- a) Rövid birtokos szerkezet főnévi birtokos esetén

Péter háza
birtokos.Nom birtok.Poss

- b) Hosszú birtokos szerkezet főnévi birtokos esetén

Péternek a háza
birtokos.Dat a/az birtok.Poss

Ha a birtokost személyes névmás fejezi ki, szintén ezzel a két típussal számolhatunk:

- c) Rövid birtokos szerkezet névmási birtokos esetén

az én házam
birtokos.Nom birtok.Poss

- d) Hosszú birtokos szerkezet névmási birtokos esetén

nekem a házam
birtokos.Dat a/az birtok.Poss

Hangsúlytalan pozícióban a személyes névmás elhagyható, mivel a birtokos személye egyértelműen kikövetkeztethető nyelvtanilag a birtokon szereplő birtokos személyjelből (pl. *a házam, a házad, a háza* stb.). Ezt a ki nem tett birtokosú birtokos szerkezetet hívjuk *pro-s* vagy *pro-drop* birtokos szerkezetnek. A *pro-s* birtokos szerkezetek a mondatban/szövegben állhatnak névelősen és névelőtlenül is – ld. e). A ma beszélt köznyelvben többnyire a névelős formát érezzük „jobbna” vagy természetesebbnek, de mind a szóbeli, mind az írásbeli szövegekben számos névelőtlen formával is lehet találkozni.

- e) Névelős/névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezet

Eladta (a) házát, s elköltözött.
(a/az) birtok.Poss

Az, hogy mikor lehet, szokásos vagy kell (határozott) névelő nélkül használni a *pro-s* birtokos szerkezeteket, közel sem feltárt kérdés a magyar nyelv leírásában (ld. 2.1. fejezet), és a magyar mint idegen nyelv grammatikái is csak részleges utalásokat tesznek a problémára. Szili Katalin *Vezérkönyve* (2006) például nem tárgyalja a birtokviszony kifejezésekor felmerülő, a névelőhasználatra vonatkozó problémákat, csak a példamondatok kapcsán merülhetnek fel a kérdések (i.m., 44–66). Érdekes azonban, hogy a (*pro-drop*) szerkezeteket összefoglaló jelleggel bemutató két táblázat – az egyes számú főnevek (i.m., 53) és a

birtoktöbbsesítő jeles főnevek birtokos személyjelezése (i.m., 63) – a szerkezet részeként tünteti fel a határozott névelőt, s ezzel azt sugallja, hogy az mindig kiteendő.

Hegedűs (2004) funkcionális grammatikája is csak egy részét emeli ki a *pro-s* birtokos szerkezetekkel kapcsolatos névelőhasználatnak. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a „határozott névelő megléte vagy hiánya jelentés-megkülönböztető funkciót hordoz azokban a birtokos jelzős szerkezetekben, ahol a birtokos Sg/3 személyű, a birtokszó Sg vagy Pl/3 személyű” (i.m., 123). Hegedűs szerint például abban a mondatban, hogy *A kisfiú a kutyájával ment kirándulni*, a cselekvő alany és a birtokos egy és ugyanaz⁵, míg abban, hogy *A kisfiú kutyájával ment kirándulni*, a mondat alanya lehet egy már korábban említett másik személy is (uo.) – vagyis az, hogy a szövegben kire/mire utal vissza a birtokos személyjel (a szerkezet antecedense), többértelmű. Mivel a szerző szerint a birtokos személyjel ugyanúgy a határozottság jelölője, mint a határozott névelő, egyféle redundancia lép fel, és a határozott névelő felszabadul arra, hogy az alany és a birtokos azonosságát/eltérését jelölje (uo.).

Munkánkkal az a célunk, hogy a lehető legtöbb szempontot figyelembe véve számot adjunk arról, hogy mi számít, amikor *pro-s* birtokos szerkezetek kapcsán döntünk a névelőhasználatról.

1.3. A kutatásról

Az előző fejezetben feltett kérdést egy, a szakirodalom releváns szempontjait (lásd 2. fejezet) figyelembe vevő korpusz-vezérelt kutatás alapján igyekszünk megválaszolni. Korpuszunkat egy regény teljes szövege adja, mégpedig Astrid Lindgren *Harisnyás Pippi* című 1945-ös, eredetileg svéd nyelvű gyermekirodalmi művének Arkos Antal-féle magyar fordítása (1972/1993).

Választásunkat több szempont indokolta. Egyrészt mivel a *pro-s* birtokos szerkezetek névelős/névelőtlen használata erősen kontextus- és stílusfüggő, kérdésesnek tartjuk azoknak az intuíció-, illetve kompetencialapú diszkrét pontos tesztelési módszereknek az alkalmazhatóságát (pl. Virovec 2017), ahol kontextusmentes mondatokban kell a tesztalanyoknak megítélniük egy-egy névelős vagy névelőtlen *pro-drop* birtokos szerkezetet (pl. Likert-skálán⁶ jelölve a grammatikalitási ítéletet). Másrészt azt gondoljuk, hogy a beszélt és az írott nyelvben nagy különbség van a kétféle névelőhasználatban,⁷ ezért elkülönítve kell vizsgálni a kettőt.

Kutatásunk erőssége, hogy szövegszinten vizsgálja a kérdéses jelenséget, nem pedig mondatszinten, grammatikalitási ítéletek segítségével. Vizsgálatunk azonban nem korpusz-alapú, legalábbis nem abban az értelemben, amit a modern elektronikus korpuszokon való keresések jelentenek, ugyanakkor nem is csak (szépirodalmi) szövegekből véletlenszerűen kiragadott példákkal dolgozik – ahogyan azt korábbi elemzők (ld. 2.1. fejezet) tették –, hanem konzekvens vizsgálatot végez egy konkrét regényen. Pontosabban egy regény magyar fordításán, amelyben – műfordításról lévén szó – szándékosabb, átgondoltabb, eltervezettebb nyelvhasználatot feltételezhetünk. Kutatásunk egyedülálló módon a ki nem mondott birtokosú

⁵ Ez az állítás vitatható, hiszen *A kisfiú a kutyájával ment kirándulni* mondat is lehet kétértelmű abban az értelemben, hogy az antecedens, amire a birtokos személyjel visszautal, szintén lehet valaki más, mint a kisfiú. Ld. pl.: *Klárinak volt macskája is és kutyája is. A kisfiú a kutyájával ment kirándulni.*

⁶ A Likert-skála kérdőívekben használatos mérőeszköz: a válaszadóknak egy állítással való egyetértésük mértékét kell kifejezniük, vagy azt kell jelölniük, mennyire helyesnek, fogadnak el egy véleményt (vagy tartanak például jól formálnak egy mondatot). Az adatközlők válaszukat egy állandó skálán jelölik, amely a teljes egyetértéstől/elfogadástól a teljes egyet-nem-értésig/el-nem-fogadásig terjed.

⁷ A szerzők személyes tapasztalata, hogy tudományos előadások során az előadók sokszor névelősen „olvassák ki” az olyan *pro-s* birtokos szerkezeteket, amelyeket névelőtlenül szerepeltetnek a diáikon, és az anyukák gyakran névelősen olvassák fel gyermekeinknek a mesék szövegében névelőtlenül szereplő *pro-s* birtokos szerkezeteket.

birtokos szerkezetet egy adott beszélő (író/fordító) nyelvezetében, illetve egy adott regény sajátos szövegvilágának teljességében vizsgálja. A szöveg ráadásul kiválóan megfelel a kutatási célnak abból a szempontból is, hogy nagy számban tartalmaz névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezeteket (de a névelősökhöz képest kiegyenlített arányban). Továbbá fontos szempont az is, hogy két magyar fordítása is létezik, amelyek a későbbiekben összevethetők lehetnek a kérdéses jelenség szempontjából. Csak ízelítőül egy adat: míg ugyanannak a fejezetnek a Tótfalusi István-féle fordítása 29 névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezet mellett csupán 14 névelőtlent tartalmaz, az Árkos-féle fordításban több mint kétszer annyi (30 db) névelőtlen *pro-drop* birtokos található a Tótfalusival közel megegyező számú (27 db) névelős szerkezet mellett.

Kutatásunk korlátaival is tisztában kell lennünk. Egyrészt az egy darab regényből nyert adataink meglehetősen szűk (ám könnyen bővíthető) halmazt jelentenek, így eredményeink semmiképpen sem tekinthetők reprezentatívnak a magyar írott nyelvre vonatkozóan. Másfelől tudatában kell lennünk az adataink validitását fenyegető veszélyeknek is, például a fordítói és a lektori munkálatok, illetve a nyomdai hibák okozta „adatromlásnak.”

Ami az adatgyűjtési eljárást illeti, manuálisan kigyűjtöttük, majd egy Excel-táblában rögzítettük a szöveg *pro-s* birtokos szerkezeteit: összesen 1100 adatsorunk lett (példák a 3. fejezetben). Az elemzés első lépéseként 25, a szakirodalom és a saját megfigyeléseink által fontosnak tartott szempont alapján annotáltuk az adatokat (ld. 2. táblázat), az elemzés további részében pedig megpróbáltuk rangsorolni a szempontokat aszerint, hogy mennyire erősen befolyásolják a névelőhasználatot a szövegben, és igyekeztünk számot adni a rendhagyónak tekinthető esetekről is.

2. táblázat: Annotálási-elemzési szempontjaink

Morfológia/Lexikon	Szintaxis	Szemantika	Ko-textus
Névelőtlen/határozott névelős	Pozíció és operátorság (topik, fókusz, kvantor; ige előtti, ige utáni)	Rokonságnév-e a birtok?	Két <i>pro-s</i> szerkezet van-e egy mondatban?
Hosszú/rövid birtokos	Jelzős-e?	Testrész-e a birtok?	Párbeszéd/Narratíva
Lexikalizált-e?	Duplabirtokos-e? ⁸	Élő/Humán-e a birtok?	Többértelmű-e a birtokosi antecedens?
A birtokos száma és személye, a birtok száma	A birtok és a birtokos mondatrészi szerepe	Birtoklásmondat-e? (egzisztenciális mondat)	Listában szerepel-e?
Névutós-e?	Mellérendelés/ Alárendelés	Alany-e a birtokos?	A birtokosi antecedenstől való távolság

Mielőtt bemutatnánk kutatásunk eredményeit, azokat az adatokat foglaljuk össze, amelyek a szakirodalomban saját eredményeink előzményének tekinthetők – a határozottság, ismertség, bevezettség, bizalmasság, továbbá az elidegeníthetőség és az alany–tárgy aszimmetria tárgykörében.

⁸ Birtokos-e maga a birtok?

2. Szakirodalmi előzmények

2.1. Határozottság, ismertség, bevezettség, bizalmasság

2.1.1. A birtokos és a határozott névelő közös történeti előzményei

A névelő és a birtokos szerkezet története összefonódik a magyar nyelvtudományban. Szabolcsi Anna a birtokos szerkezet és a mellékmondat analógiájára alapozva alkotta meg DP-elméletét, ami úttörő jelentőségű volt a magyar határozott névelő felfogásával kapcsolatban (ld. pl. Szabolcsi 1994). Kenesei (1995) és Bakró-Nagy (1999) gondolatmenete alapján a birtokos szerkezet határozottsága játszott szerepet a korábban nem létező határozott névelő kialakulásában a magyar nyelvben. Egedi (2011, 2014) ennek az ellenkezője mellett érvel: azt állítja, hogy éppen a birtokos szerkezetek mellett jelent meg később a határozott névelő, később, mint egyéb, más eszközzel határozottá nem tett szerkezetek mellett.

A birtokos szerkezetnek az a különös sajátossága, hogy határozott névelő nélkül lehet határozott, de lehet határozatlan is, mint a következő példákban:

- (1) *Látom egy fiú kalapját.* (É. Kiss 2007a)
- (2) **Látok egy fiú kalapját.*
- (3) *Van (egy) tollad?* (Egedi 2011)
- (4) **Van a tollad?*
- (5) **Van te tollad?*
- (6) **Van a/egy fiú tolla?*
- (7) *Van a/egy fiúnak *a/egy tolla?*
- (8) *A/egy fiúnak van *a/egy tolla?*

Az (1) mondatban szereplő birtokos határozottságát bizonyítja az ige ragozása (lásd a (2) mondat agrammatikusságát), a (3) mondatban szereplő birtokos határozatlanságát pedig bizonyítja a mondatban használt szerkezetre vonatkozóan kötelező *határozottsági korlátozás* (ezért agrammatikus a (4) mondat). Fontos megjegyezni, hogy, mint az (5)–(8) példák is mutatják, határozatlan csakis a ki nem tett birtokosú, ún. *pro-drop* birtokos szerkezet lehet, vagy a datívuszi birtokos.

Bakró-Nagy (i.m.) amellezt érvel, hogy a névelő a névmási birtokos előtt alakult ki, azzal a céllal, hogy megkülönböztethető legyen egymástól a két nominatívuszi, de eltérő mondatrészi funkciót viselő névmás, lásd a (9)–(10) példák különbségét:

- (9) *A királynő nyakékét (*a) te láttad?*
- (10) *Péter látta *(a) te nyakékedet?*

Egedi (i.m.) több ellenérvet is felsorakoztat az elképzeléssel szemben. Anélkül, hogy a diskurzus részleteiben elmerülnénk, egy, a jelen tanulmány szempontjából is fontos elemet ki kell emelnünk. Egedi (i.m.) hangsúlyozza, hogy a határozott névelőt a mutató névmástól nem csak a már megszokott kritériumok (ragozhatóság, hangsúly, anaforikus használat) alapján lehet megkülönböztetni, hanem annak alapján is, hogy a két elem közül csak a névelő alkalmas az ún. asszociatív-anaforikus használatra, amire a következő példát hozza Egedi:

- (11) *Ma este mutatják be a Diótörőt. A jegyek mind elkeltek.*

Egedi (i.m.) amellezt érvel, hogy ennek a használatnak a vizsgálatával az eddig feltételezettnél jóval korábbra tehetjük a határozott névelő kialakulását, és megfigyelhetjük, hogy a

korai használata elsősorban azokra az esetekre vonatkozott, amikor más eszközök, mint például a birtokoltság vagy a jelzővel, határozóval, vonatkozó mellékmondatval való megszorítottság nem tették határozottá a főnévi kifejezést.

Ezt a gondolatmenetet követve megállapíthatjuk, hogy a határozott névelő már kialakulásától kezdve alternál a főnév birtokos személyjelezésével, illetve bővítettségével. A mai nyelvhasználatunkra jellemző túldetermináltság, vagyis a határozott névelő elterjedtsége csökkentette ennek az alternációnak a feltűnő voltát, de a korpuszalapú, alapos elemzésekben továbbra is kimutatható.

2.1.2. A határozott névelő terjedése

I. Gallasy (1980) hangsúlyozza, hogy a határozott névelő használatára a magyarban nagyon sokféle szabály hivatkozik: az értelmező szótárban (Bárczi–Ország 1959–1962, ÉrtSz.) 4 főcsoportban, 15 alcsoportban, és ezen belül 27 pontban részletezik ezeket. A magyart idegen nyelvként tanulóknak ez ijesztően sok szabály. I. Gallasy hivatkozik egy vizsgálatára, amit XX. és XIX. századi magyar novellák összehasonlításával végzett. Azt állapította meg, hogy míg a XX. századi novellákban 31-szer több a határozott névelő, mint a határozatlan, és kétszer annyi a határozott főnévi csoport, mint a névelőtlen, addig a XIX. századi novellákban csak 8-szor annyi a határozott névelő, mint a határozatlan, és fele annyi a határozott névelős főnévi csoport, mint a névelőtlen. Mindegyik adat ugyanazt mutatja: a határozott névelős főnévi csoportok használata rohamosan terjedt az 1850-es évektől az 1980-as évekig. Ez az oka annak, hogy a századfordulón az archaizálás stíluseszköze lett a névelőtlen főnévhasználat. I. Gallasy (i.m.) a névelőtlen / határozatlan névelős / határozott névelős előfordulásokat összehasonlítva azt állapítja meg, hogy a névelőhasználati szabályt úgy egyszerűbb megfogalmazni, hogy kimondjuk, mi határozatlan névelős, mi névelőtlen, és minden más határozott névelős kell legyen, mivel a határozott névelő van többségben a mai magyar szövegekben.

2.1.3. A határozott névelő az alanyi és tárgyi funkciójú birtokos szerkezetekben

I. Gallasy (1980) tanulmányában található néhány figyelemreméltó megállapítás a vizsgálatunk tárgyául szolgáló birtokos szerkezet névelőjéről. Például, hogy ige előtt alanyként lehet névelőtlen, míg fordított szórendben névelősen kellene állnia:

(12) *Szája legörbedt. – Legörbedt a szája.* (i.m., 341)

A tárggyal kapcsolatban ugyanakkor I. Gallasy megállapítja, hogy birtokos személyjelesen az ige mögött lehet névelős vagy névelőtlen is, szemben az ige mögötti alanyal, illetve szemben a tárgyi funkciójú, de birtokoltság nélküli főnévvel. A birtokoltság olyannyira fontos, hogy míg az számít, hogy az igét követő főnéven van-e birtokos személyjel, az mindegy, hogy ez a főnév maga a tárgy vagy „csupán” annak birtokos jelzője⁹ (I. Gallasy i.m., 342):

(13) *Nézte (az) apját. – Nézte (*az) apát.*

(14) *Látta (*a) város képét. / Látta (a) városunk képét.*

⁹ A felhasznált tanulmányok szóhasználatát követve nevezzük ebben a fejezetben birtokos jelzőnek a birtokost. Tanulmányunkban amúgy elkötelezzük magunkat a Szabolcsi-féle elemzés mellett, ahol a birtokos a birtokszó vonzata, ld. pl. Szabolcsi 1994.

Következésképp az ige előtti birtokos személyjeles alany és az ige mögötti szintén birtokos személyjeles tárgy egyaránt lehet névelős vagy névelőtlen:

- (15) *(a) szeme elé tartotta (a) kezét*

Imre (1961) szerint a mondat élén álló birtokos személyjeles főnév, a mondatbeli funkciójától függetlenül, a művelt nyelvváltozatban névelőtlen, a köznapi társalgásban inkább névelős, míg az állítmány után többnyire névelősen fordulhatnak elő ugyanezek a szerkezetek, a névszói állítmány után pedig kizárólag névelősen:

- (16) *„A kedvedért, pajtás, hát csak már megteszem” – „Kedvemért bocsásd át országomon őket” (Petőfi Sándor)*
 (17) *„Pista hamar lesütötte a szemét” (Móricz) – „Itália! Tudom városid csodálni” (Babits) – „még kellemetlenebb a szereteted” (Mikszáth)*

(Fontos megjegyezni, hogy Imre Samu ugyanebben az írásában kárhóztatja azt a nyelvvaltozatot, amikor a mondat élén álló névelőt elnyeljük: *„Igazgató fogad szerdán.”*)

2.1.4. A határozott névelő mint stíluseszköz

Mivel a névelő a birtokos személyjeles főnevek előtt nem teszi határozottabbá a főnevet, vagy a hiánya nem teszi határozatlanná, végül is semmi szerepe nincsen, állapítja meg I. Gallasy (1980). Éppen ezért a használata ingadozóvá vált. Egy egyetemi tankönyvre hivatkozva I. Gallasy (i.m.) azt állítja, hogy a választékos nyelv kevesebb névelőt használ, mint a köznyelv. Ugyanakkor a köznyelvben egyre nő a határozott névelők aránya, az újságnyelvben különösen. És a szépirodalomban külön írói fogásnak tekinthető, amikor a határozott névelő használatával az író az események közepébe helyezi az olvasót.

A határozott névelő szerepét boncolgatja Ruzsicky Éva 1974-es tanulmányában. Arany János balladáiban elemzi a határozott névelő szerepét. Az első kérdésfeltevése az, hogy valóban megállja-e a helyét az az (akkoriban) közhelyszerű szakirodalmi megállapítás, hogy a névelő elhagyása a balladai tömörséget mozdítja elő (ld. Imre 1961, 269). Megállapítja, hogy ennek Arany balladáiban nem egyszer az ellenkezője az igaz: éppen a határozott névelő kitételével hagyhatja el a szerző a szereplők korábbi bemutatását, kikényszerítve az ismerőség érzését az olvasóban. A fő megállapítása (a mi kutatásunk szempontjából) az, hogy a határozott névelő kitétele alkalmas az adott főnévi csoportnak a diskurzus középpontjába emelésére, másoknak meg a háttérbe szorítására. Nyilván ez abban az esetben lehetséges, ha a grammatikai szabályok lehetővé teszik a névelő kitételét és elhagyását is. Vagyis amikor egy kitett vagy ki nem tett névelő funkcióját vizsgáljuk, vizsgálnunk kell a mondatban szereplő többi főnévi csoport szerepét, diskurzusbeli jelentőségét is.

2.1.5. Az ÉrtSz szabályai: milyen további tényezők számítanak a névelő kitételében

Az ÉrtSz. már korábban emlegetett szócikkében az I. főcsoport 5. alcsoportja foglalkozik a birtokos jelzős főnevek előtti határozott névelővel. A szótár megállapításai meglehetősen egyértelműek, ingadozást csak két esetben ismer el: amikor a birtokos jelző maga is birtokos személyjelet visel,¹⁰ vagy amikor a birtok jelzős és nem szembeállításban szerepel:

¹⁰ Ez az, amit a 2. táblázatban duplabirtokosnak neveztünk.

- (18) (a) *nővérem barátnői*
 (19) *A szürke kalapját vesztette el. – (A) szürke kalapját elvesztette.*

A szócikk leszögezi, hogy ha a birtokos személyjeles (birtokos jelző nélküli) főnév nem a régense előtt áll, akkor névelős (a régense előtt névelőtlen), illetve mindenképpen névelős, ha a birtok a birtokossal rész-egész viszonyban van:

- (20) *Elveszti az esztét. – Esztét veszti. Elállja az útját. – Útját állja.*
 (21) *Hadd hulljon a férgese. Vedd ki a sárgáját!*

A *-nak/nek* ragos birtokosra vonatkozó szabályokat Imre (1961) így foglalja össze: ha a birtokszó (mai terminológia szerint) az egzisztenciális állítás alanya, akkor névelőtlen, kivéve, ha az ige nem a *van*, hanem a *megvan*; más esetekben a *-nak/nek* ragos birtokos után a birtokszó névelője ingadozik, stilisztikai szabályoknak van alárendelve:

- (22) *„Volt a két fiúnak fegyvere, páncélja”* (Arany János) – *„Megvan még a nyelved”* (Petőfi Sándor)
 (23) *„Kinek a stílusát kövessék”* – *„Egyes elvtársak kiemelték annak fontosságát”*

2.1.6. A személynévi birtokos és a névelő

A II. főcsoport 1/d alpontjában olvashatjuk, hogy a birtokos jelzőként álló személynév előtt kiteszük a névelőt (ami ilyenkor valójában a birtokhoz tartozik), kivéve a választékos nyelvhasználatot:

- (24) (A) *Feri lépései; (a) Klári hangja; „Mevált Bennünket a Dózsa trónja.”* (Ady Endre); *„Illik rá a Shakespeare megállapítása”* (Móricz Zsigmond)

Az *a Shakespeare* akár birtokos jelzőként, akár birtokostól függetlenül ma már nem elfogadható, legalábbis Törkenczy (2002, 17) szerint biztosan nem:

- (25) *Én még hallottam (a) Ruttkait (*a) Shakespeare-ről előadni.*

Törkenczy – mivel magyar mint idegen nyelvi tankönyvnek szánta grammatikáját – az angolhoz képest tárgyalta a magyar névelőzési szokásokat. Magyar–német összehasonlító cikkében Molnár Krisztina (2001) is kiemeli azt a különbséget a két nyelv között, hogy ismert személyek, főleg színészek neve előtt a magyar nyelvben szokás névelőt használni. Nemesi (1997) a tulajdonnév előtti névelőhasználatot az ismertség, a bizalmasság kifejezőeszközének tekinti, és ő is rámutat, hogy az elmúlt korok tekintélyt képviselő nevei előtt még a névelőzős nyelvváltozat sem teszi ki a névelőt. Imre (1961) szerint is a kevésbé választékos szövegben, a családias-bizalmas stílusban használunk névelőt a tulajdonnevek előtt. Az ÉrtSz. szócikkében talált Móricz Zsigmond-idézetben (forrásmű: *Életem regénye* (1939) önéletrajzi írás) a *Shakespeare* neve előtti névelő nem a bizalmas stílus, hanem egyértelműen a birtokos szerkezet miatt jelenik meg, mert amúgy a szöveg csak meghatározott helyzetben használ a tulajdonnevek előtt névelőt: jelzős szerkezet, mutató névmásos szerkezet, állítmányként megjelenő tulajdonnév stb. Imre (1961, 272) is azt állítja, hogy a művelt, a tulajdonnevek előtt névelőt nem használó nyelvváltozatban is időnként névelő kerül a tulajdonnév elé, ha az birtokos jelző (vagy ha *-é* birtokjelet kap), noha a névelőhasználat ingadozó.

Azt a jelenséget, hogy a tulajdonnevek névelőzésére a magyarban nem két, hanem minimum három különböző nyelvváltozat van, először Szabolcsi Anna elemezte. Szabolcsi

(1994)-ben ismerteti azt a jelenséget, hogy a tulajdonnév nyelvváltozattól függően lehet névelős vagy névelőtlen a magyarban, és van olyan nyelvjárás is, ahol a tulajdonneveket csakis birtokosi szerepben névelőzzük. Pontosabban (Szabolcsi 1994 elméletében) ebben a nyelvváltozatban a tulajdonnév birtokosként nem törli maga elől a birtokszóhoz tartozó névelőt, noha, ha nem birtokosi funkcióban van, akkor a művelt köznyelvhez hasonlóan névelőtlenül áll. É. Kiss (1998) ezzel szemben nem nyelvváltozattól függőnek, hanem a diskurzuselőzménytől függőnek tekinti a birtokos tulajdonnév előtt álló névelő megjelenését vagy eltűnését, vagyis a diskurzusban korábban bevezetett vagy közösen ismertnek tekintett birtok vagy birtokos esetén tesszük ki a névelőt:

(26) (a) *Péter fia*

É. Kiss (i.m.) állítása egyértelműen cáfolható alaposabb korpuszvizsgálatok alapján. Viszket (2017) gyerekkönyvekre alapozott kutatásából kiderül, hogy a vizsgált gyerekkönyvekben a névelőzött személynevek (akár birtokos jelzők, akár nem) ismertségben vagy bevezettségben nem különböztek a névelőtlenektől.

Alberti–Balogh (2004) más magyarázatot ad a Szabolcsi (1994)-ben is említett jelenségre. Ők típusokat definiálnak a főnevek körében. Ezeket a típusokat két tulajdonságra építik: (1) Mennyire determinánsi jellegű az adott főnév, azaz mennyire lehetséges, hogy névelő nélkül határozott legyen. A köznév nyilván semennyire, az országnevek többsége pedig maximálisan. (2) Mennyire nominális jellegű az adott főnév, azaz mennyire viseli el, ha más, például egy névelő determinálja őt. A megszólításokban ezt egy főnév sem viseli el, de a köznévek jól tűrik minden más helyzetben a determinálást (azaz a névelőt), egyes országnevek pedig csak akkor viselik el, ha vagy jelzős szerkezetben hangoznak el, vagy igenév a régensük:

(27) *Láttam *(a) fiút. – Láttam *(a) Lengyelországot.*

(28) *Ekkor megpillantottuk a csodálatos fiút / Lengyelországot.*

(29) *Elintézem a fiút érintő ügyet. / Hallottál a Lengyelországot sújtó válságról?*

Ebben a keretben egy-egy főnévtípus nyelvváltozattól függően többféle is lehet, mert a két bevezetett paraméter egymástól függetlenül is változhat. Így magyarázható, ha van olyan nyelvváltozat, ahol a személynév úgy viselkedik, mint egy személyes névmás, azaz önmagában állva névelőzhetetlen, de birtokos jelzőként névelős; van olyan nyelvváltozat, ahol a személynév olyan, mint a folyónév, azaz mindig névelős; illetve lehet a személynév az országnévhez hasonló, vagyis a vizsgált két eset mindegyikében névelőtlen:

(30) *Láttam *(az) őt / (a) Pétert / *(a) Tiszát / *(a) Lengyelországot.*

(31) *Hallottam *(az) ő hírét / (a) Péter hírét / *(a) Tisza hírét / *(a) Lengyelország hírét*

Alberti–Balogh (i.m.) érvel amellett, hogy a névelőhasználat alapján megkülönböztethető főnévtípusok azért is hasznosak a beszélő számára, mert így egy ismeretlen tulajdonnévről könnyen eldönthető, hogy folyónév vagy személynév-e. (Hasonló érvet használt Bakró-Nagy (1999) a határozott névelő kialakulásának magyarázatára a magyarban.) Alberti–Balogh (i.m.) nem tér ki arra, hogy ez a rendszer hogyan definiálná az el nem hangzó birtokost. Ennek az az oka, hogy az általuk használt modell nem ismeri az el nem hangzó névmásokat: maximálisan lexikális; vagyis minden tulajdonságot a mondatban megjelenő morféma lexikai tulajdonságaira vezet vissza. Az (1) paraméter szempontjából a ki nem ejtett névmást reprezentáló személyjel/személyrag nyilván a névmáshoz hasonlít, hiszen nem tűri az

önmagában megjelenő névelőt. A (2) paraméter szempontjából inkább a személynevekhez hasonlít, mert ingadozhat a névelőhasználat, viszont nem nyelvváltozattól függően, hanem egy beszélő szövegein belül is. Viszket (2017) vizsgálata azt mutatta ki, hogy a személynevek esetében sem lehet egyértelműen nyelvváltozathoz kötni sem az (1), sem a (2) paramétert: egy-egy szerző könyveiben is ingadozik a névelőhasználat a személynevek előtt. Igaz azonban, hogy a háromféle nyelvváltozat a korpuszvizsgálat alapján is definiálható: (a) csak névelőtlenek lehetnek a személynevek; (b) csak birtokosként lehetnek névelősek; (c) nem birtokosként (is) lehetnek névelősek.

Azt, hogy jelzős vagy mutató névmásos szerkezetekben miért jelenik meg a tulajdonnevek előtt kötelezően a névelő, Farkas–Karácsonyi (2017) a D-láthatóság elvével magyarázza. A D-láthatóság elve egy generatív-transzformációs modellben definiált alapelv, és a lényege, hogy minden főnévi csoportnak egy meghatározott struktúrában kell határozottá válnia. A tulajdonnevek az erre a célra definiált csomópontba mozgatással önmagukat képesek határozottá tenni, de ha van előttük jelző vagy mutató névmás, az blokkolja ezt a mozgatást, így szükségük lesz egy határozott névelőre. Ugyanebben a keretben magyarázható az ún. rövid és hosszú birtokos névelőzési különbsége: a rövid birtokos maga mozog a határozottságot kifejező pozícióba, ezzel kizárva a névelő megjelenését, míg a hosszú birtokos máshol jelenik meg a szerkezetben, így a határozottság kifejezésére a névelőt kell használni. A névmási birtokos egy harmadik pozícióban, a személyjellel egyeztető helyzetben jelenik meg, ezért kívánja meg a szintagma a névelőt. A szerzők egyelőre nem ábrázolták a *pro*-s birtokost tartalmazó szerkezeteket. Farkas–Karácsonyi (i.m.) megoldásában tehát a személynévi birtokos és a névmási birtokos időnként hasonló viselkedése csak véletlen egybeesés, a háttérben lévő szerkezet különbözik.

2.1.7. Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a korábbi szakirodalomban a birtokos szerkezetek névelős vagy névelőtlen voltát többen feljegyezték. A jelenséggel kapcsolatban leírták az alanyi és tárgyi vonzatok különbségét, az ige előtti és utáni pozíció különbségét, a nominatívuszi és a datívuszi birtokos szerkezet különbségét (külön kiemelve az egzisztenciális állítások jellegzetességeit); az igei és a névszói állítmány melletti megjelenés különbségét; továbbá szóba került a birtok–birtokos közti viszony jellege (rész–egész viszony) is. Magyarozatként a szakirodalom a nyelv vertikális és horizontális tagozódását, azaz a területi nyelvváltozatok különbségét és az emelkedett / köznyelv különbségét fogalmazta meg, továbbá a bevezettség, korábban említettség pragmatikai vagy szemantikai, valamint a bizalmasság stilisztikai szempontját alkalmazta. A nyelvváltozatok különbsége megjelenni látszik a Viszket (2017) által tanulmányozott gyerekkönyvekben is (a mi kutatásunk egy szerző szövegén alapul, így a vertikális nyelvváltozatokat nem tudjuk összehasonlítani, a horizontálisakat is csak annyiban, amennyiben egy szövegen belül ez megvalósul), de a bevezettség, ismertség, bizalmasság jelentőségét eddig nem sikerült igazolnunk a névelők kitételénél a birtokos szerkezetek esetén. A bevezettséggel, ismertséggel valamelyest összefüggésbe hozható a birtokos szerkezetek anaforikus felfogása, és az antecedensükkel alkotott viszony vizsgálata. Erről részletesebben a 3. fejezetben írunk.

Két olyan szempont is felmerült ebben a fejezetben, amelynek komoly szakirodalmi hátere van a magyar nyelv leírásában. Az egyik az alany–tárgy aszimmetria, a másik a birtokos szerkezet szemantikája, a birtok és birtokos viszonya. A következő két alfejezetet ezen két témakör tárgyalásának szenteltük.

2.2. Az elidegeníthetetlen birtokos

2.2.1. Az elidegeníthetőség fogalma, típusai

A korábbi generatív szakirodalom még azon az állásponton volt, hogy a magyarban a birtokos szerkezeten nem változtat a birtokos és birtok közti elidegeníthetlenség vagy a birtokos élő/élettelen volta vagy a birtok-főnév esemény-struktúrája (Szabolcsi 1994, Kenesei és tsai 1998). Azonban az utóbbi évek szakirodalmában azt tapasztaljuk, hogy ezt a nézetet mára felülírták az újabb adatok. A téma tárgyalását kezdjük azzal, mit is értünk elidegeníthetőségen.

A birtokviszony vizsgálatánál különbséget lehet tenni elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtoklás között az alapján, hogy a birtok mennyire szervesen kapcsolódik a birtokoshoz. Kiefer (2000, 201) definíciója alapján „az 'x elidegeníthetetlen része y-nak' azt jelenti, hogy 'x szükségszerűen y-hoz tartozik', az 'x nem elidegeníthetetlen része y-nak' pedig azt, hogy 'x nem tartozik szükségszerűen y-hoz, x leválasztható y-ról'". Ez alapján a *Péter anyja* az első, a *Péter könyve* a második típusú viszonyt példázza.

Az elidegeníthetőség pontos meghatározása azonban több szempontból is problémás. Kiefer (i.m.) szigorú definíciója nem fedi le teljesen azokat a kategóriákat, amelyeket hagyományosan elidegeníthetetlennek szokás tekinteni. Továbbá a pontos definiálás elvi nehézségekbe is ütközik: bár a szemantikai megkülönböztetés univerzális, hogy pontosan mit tekintünk elidegeníthetetlennek, az kultúrafüggő (Schirm 2005, Laczkó 2008). A legelfogadottabb tipológia Laczkó (2008) alapján:

- A. rokonságnevek (*apa, nővér*) és/vagy testrészek (*orr, fül*)
- B. rész–egész (*gyökér, ablak*) és/vagy térbeli viszonyok (*tető, közép*)
- C. kulturálisan alapvető birtokolt entitások (pl. fegyverek: *nyíl*, háziállatok: *kutya*)
- D. +: fizikai vagy szellemi állapot (*erő, félelem*); nominalizációk (*János kiabálása*)

A kategóriák között lehet különbség abban a tekintetben, hogy mennyire inherens a kapcsolat. Schirm (2005) példája alapján a rész–egész viszonyt megvalósító testrész erősebben tartozik élő birtokosához, mint egy élettelen tárgyhoz annak részei: az ember feje nem cserélhető ki, míg az autó kereke igen. Farkas–Alberti (2017) (többek között) azzal érvel a Kiefer-féle definíció pontosításának szükségessége mellett, hogy például egy ruhadarab elidegeníthetőbb, mint egy testrész, mert elvehető a tulajdonosától, viszont nyilván elidegeníthetlenebb, mint sok más típusú birtok (pl. *könyv*). Az elidegeníthetlenséget tehát egy skála mentén érdemes elképzelni (Schirm i.m., Farkas–Alberti i.m.) Bizonyos nyelvi adatok (pl. a *-hAtnék* képző használata) arra utalnak, hogy a magyar nyelv szempontjából (legalább) három elidegeníthetőségi fokozatot feltételezhetünk; ami azt jelenti, hogy az elidegeníthetőség fogalmán – univerzálisan – a szemantikai lehetőségek skáláját kell érteni: például testrészviszony, rokonsági viszony, vagy a skála másik végén *a világ leg...bb ... -jA* típusú teljesen elidegeníthető viszony (Alberti–Farkas 2017). Egyébként Kiefer (2000) is felbontja a rész–egész típusú viszonyt öt altípusra, vagyis nála is megjelenik a skálaszemlélet; csupán az a különbség, hogy elidegeníthetetlennek ő csak azt a típust tekinti, ahol a rész szervesen hozzátartozik az egészhez (pl. *egy ember feje, egy autó kereke*).

2.2.2. Az elidegeníthetőség grammatikai megjelenése

Az elidegeníthetőség alapvetően szemantikai kategóriáját számos nyelv grammatikai (főként morfológiai) eszközökkel is kifejezi. Schirm (2005) a morfológiai jelölések alábbi öt típusát különbözteti meg:

- A. partikula, pl. kínai *-de*, elidegeníthető birtok esetében
- B. melléknév/álpaticípium, pl. angol: *John is blue-eyed*, elidegeníthetetlen birtokkal
- C. kopula, pl. spanyol *es*, elidegeníthetetlen birtokkal
- D. segédige, pl. japán 'tesz', elidegeníthetetlen birtokkal
- E. többszörös nominatív NP-k a japánban, elidegeníthetetlen birtok esetében

Az elidegeníthetetlen viszony elsődlegességére utal, hogy azokban a nyelvekben, ahol csak az egyik típust jelölik, ott az elidegeníthető a jelölt. Arra is található példa (szuahéli), ahol az egyik viszony (elidegeníthetetlen) morfológiailag van jelölve, a másik (elidegeníthető) pedig szintaktikailag. Emellett olyan nyelv is létezik, ahol nem bináris, hanem hármas oppozíciót találhatunk: a krík nyelvben az 'apám', 'kutyám', 'marhahúsom' jelentésű kifejezések csökkenő elidegeníthetőségi fokú birtokviszonyt valósítanak meg (Schirm i.m.).

Annak ellenére, hogy számos nyelv megkülönbözteti a két típusú viszonyt, „az elidegeníthetlenség mint szemantikai kategória egyetlen nyelvben sem grammatikalizálódott teljesen” (Laczkó 2008, 415); vagyis a szemantikája alapján egyetlen szóról sem dönthető el egyértelműen, hogy morfológiai (vagy egyéb) szempontból kitüntetett lesz-e. A megfelelő szemantika szükséges, de nem elégséges feltétele az elidegeníthetlenség formai jelölésének; ezt az információt minden egyes lexikai egységnél külön szerepeltetni kell. Ugyanerre a következtetésre jut a magyar birtokos személyjeles alakok vizsgálata során Alberti–Farkas (2015) is.

2.2.3. Az elidegeníthetőség megjelenése a magyarban

A magyar nyelv nem tartozik azon nyelvek közé, amelyek az elidegeníthető–elidegeníthetetlen szemantikai viszonyt eltérő morfológiai eszközökkel fejezik ki (Laczkó 2008, 494), azonban bizonyos morfológiai jelenségeknél a megkülönböztetés mégis tetten érhető. Az elsőként tárgyalt, talán legismertebb ilyen jelenség, a birtokos személyjel egyes szám harmadik személyű alakjának váltakozása (*-a/-e* vs. *-ja/-je*) bizonyos főnevek esetében. Kiefer (1985, 108) megfigyelése, hogy tendencia mutatkozik a *-ja/-je* használatára valódi birtoklás kifejezésénél, míg az *-a/-e* más habeo-viszonyt fejez ki: *anyag-a* a ruhának lehet, míg *anyag-ja* a kereskedőnek, vagy *ablak-a* a háznak, míg *ablak-ja* az ácsnak.

Ez alapján a megfigyelés alapján den Dikken (2015) önálló *-j-* morfémát feltételez a *-(j)A* toldalékon belül a relációs főnevek azon csoportja esetében, ahol mindkét alak létezik. Állítása, hogy ilyenkor a *-j-* elidegeníthetőséget fejez ki. Elemzése magyarázattal szolgál arra a megfigyelésre is, hogy az újabb kölcsönzések miért a *-j-s* változattal állnak (*golf-ja*, *film-je*): az elidegeníthetetlen viszonyok annyira alapvetőek, hogy azokra már megvannak a megfelelő szavak a nyelvben, ezért az új kölcsönzések mindig elidegeníthető birtokok lesznek. Ami azt is jelenti, hogy a szinkrón nyelvállapotban a *-jA* számít produktívna az *-A*-val szemben. Arra is rámutat den Dikken (i.m., 134), hogy különbség van elidegeníthetőség tekintetében fizikai és szellemi tulajdon között: a fizikai elidegeníthető (32), míg a szellemi elidegeníthetetlen (33) birtoklást valósít meg. (Ezt támasztja alá az is, hogy a gondolkodással kapcsolatos főnevekből az elidegeníthetlenséggel társított *-(j)Ú* képzővel alkotunk melléknevet: *gyors észjárású*, *racionális gondolkodású*.)

- (32) *Éva anyag-já-ból nem telik ki egy ruha.*
- (33) *Éva anyag-á-ból nem telik ki egy cikk.*

Alberti–Farkas (2015) és Farkas–Alberti (2017) árnyaltabb képet fest a jelenségről. Tanulmányaikban rámutatnak, hogy egyrészt valójában a szókincs kis hányadánál beszélhetünk egyáltalán alternációról, másrészt nem mindig a *-j-* jelenléte a döntő. Bizonyos esetekben a főnévi tő az, amely váltakozást mutat (vö. Laczkó 2008): *anyja* vs. *anyája*; *gyapja* vs.

gyapjúja; teteje vs. *tetője* – mindegyik esetben az első, kötött tő hordozza az elidegeníthetetlen jelentést. Részletesen elemzik a magyar főneveket aszerint, hogy milyen birtokszó-változataik vannak, és közülük melyik jelenik meg elidegeníthető és melyik elidegeníthetetlen birtoklást kifejező jelentésben. A nyelvi példák a szabály egy „óvatos” megfogalmazását teszik szükségessé, mely annyit mond, hogy ha (1) lehetséges az adott főnév jelöltebb formája fonotaktikailag, (2) azt a beszélőközösség elfogadhatónak is ítéli, és (3) a nyelvben valóban létezik két birtokos személyjeles változat, akkor a jelöltebb forma fejezi ki az elidegeníthető birtokviszonyt. Azt is kimondják, hogy ugyan jelentéstani szempontból egy univerzális skála mentén érdemes elképzelni az elidegeníthetőséget, egy adott főnév esetében azt találjuk, hogy „a magyar nyelv (legfeljebb) két fokozatba sorolja be e különféle szemantikai viszonyokat, az elidegeníthetlenség és az elidegeníthetőség határát hol így, hol úgy meghúzva” (Farkas–Alberti 2017, 77).

Egy másik morfológiai jelenség, amely összefüggésbe hozható az elidegeníthetőséggel, a *-(j)ű/-(j)ű* vs. *-Vs* melléknévképzők oppozíciója. Általános megfigyelés (Kiefer 2000), hogy a *-(j)ű* képző csak elidegeníthetetlen birtokok esetében alkalmazható: *kék szemű lány* vs. **két autójú férfi*. Kiefer (i.m.) definíciója alapján (ld. feljebb) csak a szükségszerű (szervesen hozzátartozó, nem leválasztható) birtokok számítanak elidegeníthetetlenek (pl. testrészek), viszont a nyelvi adatok azt mutatják, hogy a *-(j)ű* képző bizonyos nem szükségszerű (leválasztható) rész–egész viszony esetében is alkalmazható, pl. *hosszú nyelvű kapa* (egész és komponensei közötti viszony: tipikus kellék). Ezért a képzés szemantikai feltételét ki kell terjesztenie a tipikus kelléket jelölő elidegeníthető viszonyokra is. (Részben emiatt merült fel a szakirodalomban, hogy a definíció pontosításra szorul.) Egy harmadik típusú rész–egész viszonyról is azt állítja Kiefer (i.m.), hogy állhat *-(j)ű* képzővel: a járulékos viszony (pl. ruházat és viselője). Viszont ebben az esetben *-Vs* képző is járulhat a főnévhez, és nem ritkán ingadozást mutat a nyelv: *barna kabátú* vs. *barna kabátos férfi*. Ugyanezzel a három típussal működik a fosztóképző (*-atlan/-etlen, -talan/-telen*) is (pl. *sóltan leves* vs. **fátlan erdő*), viszont éppen a szükségszerűség, leválaszthatatlanság miatt a valódi elidegeníthetetlen viszony esetében csak átvitt értelemben használható, pl. *szívtelen ember* (Kiefer i.m., 196–197).

Schirm (2005) empirikus kutatást végzett a témában. Alapvetően Kiefer (1998, 239) azon állításával nem ért egyet, hogy a *-(j)ű* képző kapcsán „az elidegeníthetlenséget általában kiterjesztjük olyan dolgokra is, amelyek valójában elidegeníthetők, de hozzátartoznak az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz”, mint például a ruházat a viselőjéhez (*‘barna kabátú férfi*). Schirm (i.m.) első felmérése megerősítette a szakirodalomban leírt megfigyelést, hogy a *-(j)ű* képző valóban elidegeníthetetlen birtokhoz járul, például *szőke hajú fiú* (95,2%), *háromlábú asztal* (95,2%), de *két autójú férfi* (11,9%), *tavaszi virágú kert* (17,9%) (zárójelben: az adatközlők hány százaléka ítélte helyesnek az adott kifejezést). A második felmérés a *-(j)ű* vs. *-Vs* oppozíció vizsgálatára irányult. Eredményül azt kapta, hogy az esetek túlnyomó többségében csak az egyik képző használható: elidegeníthetlennél a *-(j)ű*, míg elidegeníthetőnél a *-Vs*. Mivel az előbbi alapvetően birtoklás, az utóbbi pedig milyenség kifejezésére használatos, a kivételesen viselkedő *kétkezes ember* (65,4%) forma azzal magyarázható, hogy itt nem a birtoklás tényét, hanem egy jellemző tulajdonság meglétét hangsúlyozzuk. Ruhadarabok esetében az adatközlők inkább a *-Vs* képzőt részesítették előnyben, például *fekete zakós férfi* (91,7%), *hosszú szoknyás hölgy* (80,9%), vs. *fekete zakójú férfi* (27,5%), *hosszú szoknyájú hölgy* (33,4%). Vagyis beigazolódott a hipotézise, hogy Kieferrel (1998, 2000) ellentétben a járulékos viszonyokra (ruhadarab és viselője) alapvetően nem terjesztjük ki az elidegeníthetlenséget. Vizsgálata rámutat arra is, hogy számos egyéb tényező is szerepet játszik a *-(j)ű* képzős alakok jólfarmáltságának eldöntésében.

Az elidegeníthetőségnek egyéb már ismert következményei közül elsőként Farkas–Alberti (2017) *-(Vt)t* főnévképzőre vonatkozó megállapítását emeljük ki. A fentebb már vázolt

birtokos személyjeles alakokra vonatkozó elgondolásukat a produktív magyar főnévképzőkre is kiterjesztik. A rendszer helyesen jósolja, hogy a T-főneveknél két versengő alak jelenik meg, ahol az egyik elidegeníthetetlen (34), a másik elidegeníthető (35) birtokviszonyt valósít meg (-j- nélküli vs. -j-s változat).

(34) *Amerika felfedez-t-é-vel új korszak kezdődött.*

(35) *Dóri Péter felfedez-ett-je volt.*

Ennek magyarázata abban áll, hogy míg az eseményjelölő T-főnevek esetében (34) a képzés bemenetétül szolgáló ige (*felfedez*) argumentuma Páciens, vagyis egy belső argumentum, addig a személyjelölő T-főnevek esetében (35) Ágens a birtokos, ami külső argumentumként elidegeníthető(bb)nek tekintendő az internális Pácienshez képest (Farkas–Alberti i.m., 74.)

Érdekes még az elidegeníthetőség szempontjából a *-hAtnék* példája, ahol fonotaktikailag lehetne két változat, de szemantikailag nem indokolt: a bemeneti ige argumentuma mindig Ágens (de legalábbis ágensi jellemzőket is mutat). A köznyelvben nem is (igen) létezik több birtokszóváltozat (36), ezzel szemben egy bizonyos dialektusban igen – viszont érdekes módon csak a palatális hangrendi verzióban (37) (Farkas–Alberti i.m., 75–76).

(36) *Petinek sürgős i-hatnék- *a/ja van.*

(37) *Petinek sürgős e-hetnék-e/je van.*

(38) *Ez volt minden idők legsürgösebb e-hetnék- *e/je.*

A (38)-as példa arra világít rá, hogy temporális birtokossal ezen dialektus beszélői számára is a -j-s változat lesz az egyeduralkodó, vagyis egy „még elidegeníthetőbb” viszonyt kapunk. Mindez afelé mutat, mintha lenne egy harmadik elidegeníthetőségi fokozat is, ami formailag releváns lehet, vagyis az elidegeníthetőség skála mentén való elképzelését támogatja.

Laczkó (2008) a relációs főnevek vizsgálata kapcsán több olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, melyek elidegeníthetetlen birtokviszonyhoz kötődnek. Egy ilyen, a magyar nyelvben is megtalálható jelenség egyfajta birtokos-előléptető szerkezet, ahol a birtokos tárgyi, a birtok határozói vonzatfunkciót kap. A szerkezetre több szemantikai megszorítás is érvényes (részletesen ld. Laczkó i.m., 422–424), azonban a birtokviszony minden esetben csak elidegeníthetetlen lehet. Vagyis míg (39) mindkét típusú birtokkal jólformált, addig (40–41) a testrésszel (*láb*) igen, de az elidegeníthető *autóval* nem használható.

(39) *János megrúgta Jóska lábát / autóját.*

(40) *János megrúgta Jóskát a lábán / #az autóján.*

(41) *János lábon / #autón rúgta Jóskát.*

Laczkó (2008, 2009) ezen kívül felhívja a figyelmet a relációs főnevek néhány érdekes tulajdonságára. Egyrészt, hogy – a nagyon jelölt kontextusok kivételével – a birtokos mindig az, akihez a birtok elidegeníthetetlenül tartozik, vagyis (42)-ben *Péter*.

(42) *Péter felemelte a kezét.*

Másrészt, hogy kétféle típust lehet megkülönböztetni az alapján, hogy birtokos nélkül hogyan viselkednek. Az első csoportba tartoznak a testrészek, ahol ilyen esetben a birtokos biztosan nem az alany: (43) esetében nem Péter, hanem vagy valaki más; vagy még inkább valamilyen „elidegenített” kézről, például egy mesterséges végtagról van szó. Vagyis ha nincs birtokos személyjel egy testrész jelentésű relációs főnéven, nem elérhető az elidegeníthetetlen jelentés.

(43) *Péter felemelte a kezét.*

Ezzel szemben a rokonságneveket és egyéb társas kapcsolatokat kifejező szavak esetében azt tapasztaljuk, hogy birtokos nélküli használatuk során is megőrződik az elidegeníthetetlen jelentés, vagyis (44)-ben a szomszéd mindenképpen valakinek a szomszédja: Péteré, esetleg a beszélőé vagy a hallgatóé (Laczkó 2009).

(44) *Péter bosszantja a szomszédokat.*

A példák alapján tehát megállapíthatjuk (Laczkó 2008, 2009), hogy bizonyos relációs főneveknek (pl. testrészek) lehet elidegenített használata is, míg mások esetében (pl. rokonságnevek és egyéb társas kapcsolatok) ez a jelentés nem elérhető. Virovec (2017) ezt úgy interpretálja, hogy a rokonságnevek elidegeníthetlenebbek, mint a testrészek (ami ellentétben áll Farkas–Alberti (2017) által javasolt testrész, majd rokonságnév elidegeníthetlenségi sorrenddel). Azonban Laczkó (2008) és Virovec (2017) nem teljesen ugyanazt érti elidegeníthetetésen. Míg Virovec (az általánosabban elterjedt nézet szerint) azt tekinti elidegeníthetetlennek, ahol a birtok a saját birtokosáról nem választható le, addig Laczkó (sajátosabb) értelmezésében inkább a birtok relációs volta számít, vagyis hogy állhat-e a birtok (bármilyen) birtokos nélkül.

Virovec (2017) kutatása a jelen tanulmány szempontjából különösen releváns, mivel ő is azt vizsgálja, milyen feltételek mellett maradhat el a névelő *pro*-s birtokos szerkezetben. Azonban mind hipotézisében, mind metodikájában más utat követ, és részben eltérő következtetésekre jut. Hipotézise az volt, hogy elidegeníthetetlen (alapvetően rokonsági) viszony esetén (pl. *nővére*) elfogadhatóbb a névelőtlenség, mint egy elidegeníthető viszonyt megvalósító köznév esetén (pl. *könyve*). Ennek eldöntésére kérdőíves felmérést végzett. Elvárása alapvetően beigazolódott: több olyan környezetet is talált, ahol szignifikánsan jobban elmaradhat a névelő, ha a birtok rokonságnév. Ilyen például az egyes szám első személyű birtokos, illetve ha a birtokos szerkezet topik vagy fókusz. Ez utóbbira egy példa (zárójelben az elfogadhatóság mértéke 1–6-ig terjedő Likert-skálán, ahol 6 jelenti a teljesen elfogadhatót): *nővéremet látogatom meg* (3,73) vs. *könyvemet viszem magammal* (2,38). Vagyis fókuszként meglehetősen rosszul formálódnak ítélték az adatközlők a névelőtlen változatot, viszont elidegeníthetetlen birtok (rokonságnév) esetén lényegesen kevésbé.

Utolsóként megemlíjtük Rákosi (2014) érdekes megfigyelését, mely szerint a többé-kevésbé szinonimának gondolt *saját* és *tulajdon* birtokviszonyt kifejező melléknevek használata között egy jelentős különbség, hogy a *tulajdon* jelző – szemben a *sajáttal* – csak elidegeníthetetlen birtokviszony esetében használható, pl.: *saját/tulajdon arca/felesége*, de *saját/*tulajdon autója*.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy az újabb generatív szakirodalom egyértelműen támogatja azt a (korábbiakkal (Szabolcsi 1994, Kenesei és Tsai 1998) ellentétes) nézetet, miszerint a magyarban az elidegeníthetőség–elidegeníthetlenség szemantikai megkülönböztetése a grammatikai struktúrára is hatással lehet.

2.3. Alany–tárgy aszimmetria

Az alany–tárgy aszimmetria hatását a korai hazai generatív szakirodalom, az előbbi fejezetben ismertetett elidegeníthetőséghez hasonlóan, tagadta a magyar mondszerkezettel kapcsolatban (ld. É. Kiss – Szabolcsi 1992, 28). Ennek ellenére, ahogy a 2.1. alfejezetben is láttuk, már I. Gallasy (1980) is különbséget lát az ige mögötti alanyi és tárgyi birtokos szintagma névelőjének viselkedése között.

Az alany–tárgy aszimmetria kapcsán a legtöbb hivatkozás Marantz 80-as évekbeli munkáira vezethető vissza. Marantz (1984) valójában nem az alany–tárgy aszimmetriát tárgyalja, hanem a logikai alany különbségét a predikátum többi argumentumától. Pontosabban az ige előtti összetevő és az igét követő összetevők viselkedése közötti különbséget. Állítását angol nyelvű példákkal szemléltetve azt mutatja meg, hogy míg az ige előtti összetevő (vagyis az angol nyelv esetében többnyire az alany) tematikus szerepe függ az ige mögötti összetevők megválasztásától, addig ez fordítva nem igaz, mert gyakorlatilag az ige mögötti összetevők alakítják ki az ige argumentumstruktúráját.¹¹

(45)	<i>throw a baseball,</i>
dob egy baseball-labda-t
'dob egy baseball-labdát' | <i>throw a fit</i>
dob egy idegroham-ot
'idegrohamot kap' |
|------|---|---|

Ugyanezt a jelenséget illusztrálja Haegeman (1994) a klasszikus *eltör*-igés példával, ahol a tárgy megválasztása befolyásolja az alany tematikus szerepét. Míg az első mondatban az alany ágens, addig a másodikban az esemény elszenvedője:

(46)	<i>Múlt héten János eltörte a vázát.</i>
(47)	<i>Múlt héten János eltörte a lábát.</i>

Az alany–tárgy aszimmetria következményeit a generatív grammatikai tankönyvek hasonlóan foglalják össze. A következő megállapítások azonosak Haegeman (1994)-ben és É. Kiss–Szabolcsi (1992)-ben. A különbség abban áll, hogy míg Haegeman ezt általános alapelvként tárgyalja (például francia példákön is kimutatja az alany–tárgy aszimmetriát), addig É. Kiss–Szabolcsi az angol és a magyar nyelv közötti parametrikus különbségként tekint rá, azaz arra nézve illusztrációként, hogy míg az angolban létezik az alany–tárgy aszimmetria, addig a magyarban nem. A különbséget abból vezetik le, hogy az angol az eseteket szerkezeti, a magyar pedig morfológiai eszközökkel fejezi ki, ezért az angolban az alany kitüntetett helyen szerepel a mondat szerkezetében, míg a magyarban az alany egyenrangú vonzat a többi vonzat testvércsomópontjaként. Az angolban tehát alany és ige nem alkot egy összetevőt (szemben az igével és a tárggyal), míg a magyarban az alany–ige–tárgy egy összetevőt alkot (ld. a lapos-VP szerkezetét). Ennek következtében (48–49) az angol nyelvben nem egyformán emelhető ki a mellékmondatból az alanyi és a tárgyi kérdőszó, míg a magyarban igen.¹²

(48)	<i>What did you say that John saw?</i>
mit te mond hogy János látott
'Mit mondtál, hogy János látott?' |
|------|--|

¹¹ Az alany–tárgy aszimmetria, illetve a külső-belső argumentumok kérdése az angol szakirodalomban is sokféle formában jelent meg, a különböző szerzők más és más feltételeket fogalmaztak meg. Az erről folytatott 80-as évekbeli vitát Marantz, Bresnan és Kratzer között jól összefoglalja Lohndal 2012-es disszertációja.

¹² Lohndal (2012) számos nyelvből (köztük magyarból) hozott példával igazolja, hogy ez a különbség nem univerzális, sőt, még az angolban sem igaz az ige mögött előforduló alanyokra.

- (49) *Who did you say that saw John?
 ki te mond hogy látott János
 'Kit mondtál, hogy látta Jánost?'

Kettős kérdésben az alanyi kérdőszónak kell előbb lennie. Ez a magyarra is igaz:

- (50) *Ki mit látott? / *Mit ki látott?*

Az alany és a tárgy másként viselkedik a kötéselvek szempontjából. Ez utóbbi ismét igaz a magyar nyelvre is:

- (51) *A lányokat szereti egymás. – A lányok szeretik egymást.
 (52) János anyja szereti Jánost. – *János szereti János anyját.

Olyan, az angol szakirodalomban univerzálisiként definiált alapelvek épültek az alany–tárgy aszimmetriára, mint az EPP (kiterjesztett projekciós elv), vagy az ECP (üres kategóriák elve). Ezeket az alapelveket a magyar szakirodalomban nem a mondat,¹³ hanem a főnévi csoport szerkezetének tárgyalásakor alkalmazzák, ld. Szabolcsi–Laczkó (1992, 192), ahol a főnévi csoport szerkezetét, elsősorban a birtokos–birtok kapcsolatra építve, az angol mondat szerkezetének analógiájára definiálják. Brody (1990) tételesen cáfolja az É. Kiss–Szabolcsi (1992)-ben is felsorakoztatott szempontokat, és érvel a magyar mondat szerkezet hierarchikussága mellett (szemben az É. Kiss-féle lapos VP-vel). Ebben a vitában éppen az alany–tárgy aszimmetria volt a kulcskérdés, illetve annak folyományaként az, hogy az ECP univerzális elv-e, és ha igen, hogyan magyarázhatók azok az esetek, amelyek a magyarban sérteni látszanak azt. A kétféle hagyomány a *Strukturális magyar nyelvtan* 1992-es „Mondattan” kötetében is megjelenik: míg a fejezetek egy része az É. Kiss-féle lapos VP-t használja, addig a Bánréti-féle mellérendelés fejezet (Bánréti 1992) a hierarchikus VP-re építve alkalmazza az *íránymegszorítás* elvét az ellipszisben.

Nem célunk ennek a vitának a teljes tudománytörténeti feltérképezése. Mára elfogadottá vált a hierarchikus VP, és gyakorlatilag ebben a modellben dolgozik mindenki.¹⁴ É. Kiss (2007b) is a hierarchikus VP elsődlegessége mellett érvel. Ebben a tanulmányban É. Kiss éppen az alany–tárgy aszimmetriát, illetve szimmetriát veszi górcső alá a magyarban, felsorolva jó pár jellegzetes példáját mind az aszimmetriának, mind a szimmetriának. A tanulmány megoldási javaslata ötvözi a hierarchikus és a lapos VP-t: azt feltételezi, hogy az eredendően hierarchikusan felépülő, és ezért alany–tárgy aszimmetriát mutató VP-ben az ige mozgatása után az ige utáni rész (jelentsen ez bármilyen rövid vagy hosszú szakaszt a mondatban) „kilapul”, ezáltal lapossá válik, és ebben a szakaszban az itt maradó összetevőkre már a kölcsönös műveletek jellemzők, vagyis a szimmetrikus viselkedés.

¹³ Tóth Ildikó (2000) az időjárás-igék (pl: *havaszik*) és az ún. háztartás-igék személytelen használatának (pl. *ki van takarítva*) összehasonlításával érvel amellett, hogy a magyarban nem érvényes az amúgy univerzálisnak tekintett EPP, vagyis, hogy minden mondatnak kell, hogy legyen alánya. Ő Komlósy (1992) állításaiból indul ki, aki alanytalannak tartja az időjárás-igéket, sőt, még régensnek sem tartja őket, mert nincs külső argumentumuk. Komlósy (1992) fogalomhasználata itt eltér a transzformációs generatív nyelvtanokban megszokottól, mert azokban a külső argumentum általában az alanyra vonatkozik, szemben a belső argumentumként definiált tárggyal, Komlósy azonban a csak impliciten megjelenő szemantikai argumentumot nevezi belsőnek (ld. a *borozik* ige mellett a *bor*) és a vonzatkeretben reprezentálódót külsőnek, mondatrészi szerepétől függetlenül.

¹⁴ Ennek ellenére a lapos VP-t tartalmazó modellt tanítjuk Pécssett a magyar szakos képzésben. Ennek az az oka, hogy a mondattan-kurzusaink tananyaga ma is az Alberti–Medve-féle tankönyv (2002), amely Kiefer 1992-es kötetére épülve átvette az ott leginkább alkalmazott, akkoriban legprominensebbnek számító lapos VP-szemléletet.

Surányi (2010) ismét az alany–tárgy aszimmetria jelenségeire alapozva azt állítja, hogy az ige mögötti szabad szórend sem lapos VP-t rejt a magyarban, hanem az ige mögötti VP is hierarchikus. Surányi (i.m.) megoldását kiterjeszti a nem–tárgyi vonzatokra és a nem vonzat jellegű bővítményekre is: a vonzat–szabad bővítmény jellegű aszimmetriákat (mozgatási megszorításokat) is magyarázva. Surányi azt bizonyítja, hogy az alany–tárgy aszimmetria a magyarban sokkal általánosabb, és sokkal több jelenségre kiterjed, mint korábban gondoltuk.

Turi (2014) empirikus vizsgálattal igazolta, hogy a magyarban is van különbség alany és tárgy között a szigetelés tekintetében, vagyis abban, hogy mennyire lehet belőlük elemeket kimozgatni. Erős szigetnek számítanak például több nyelvben (így az angolban és a magyarban is) az összetett névszói kifejezések és a szabad bővítmények, mert belőlük semmilyen összetevőt nem lehet kimozgatni. Az alany sziget-jellege már nem ilyen univerzális: nagy különbségek lehetnek a nyelvek között is, egy nyelven belül a különböző szerkezetekben lévő alanyok között is, de a kérdéses mondatok megítélésében az anyanyelvi beszélők véleménye is eltérhet egymástól. Az alany sziget-jellegét szokás magyarázni a *freezing*-hatással, ami azt jelenti, hogy egy már mozgatás alatt lévő összetevőből nem lehet elemeket kimozgatni. Ha feltételezzük, hogy az alany mozgatással kerül a VP-n kívüli helyére, akkor a *freezing*-hatás miatt mutat sziget-jelleget. Turi (2014) kísérletében kétféle alanyt (tranzitív ige alanyát és pozíciójában feltételezhetően a tárgyra hasonlító unakkuzatívuszi alanyt), valamint a tárgyat hasonlította össze. Külön vizsgálta az ige előtt és az ige mögött elhangzó alanyt. Az elméleti keret és a szakirodalom korábbi megállapítási alapján az volt a feltételezés, hogy különbség lesz az alany és a tárgy között, de nem lesz különbség az unakkuzatívuszi alany és a tárgy között (hiszen feltételezhetően ugyanabban a pozícióban vannak), valamint különbséget mutat majd az ige előtti és az ige mögötti alany (hiszen az előbbinél számolhatunk *freezing*-hatással, az utóbbinál pedig nem). Az eredmények csak részben igazolták a várakozásokat: az alany–tárgy aszimmetria kimutatható, de az unakkuzatívuszi alany és tárgy is különbözőképpen viselkedett, ugyanakkor az nem számított, hogy az alany az ige előtt vagy utána helyezkedik-e el. Az eredmény azt sugallja, hogy pusztán a grammatikai funkció, és nem a szerkezeti hely különbözteti meg (például a sziget-jellegben) az alanyt a tárgytól.

A szakirodalomban két olyan gondolatmenetet is találunk, amely az alany–tárgy aszimmetriát a birtokoshoz vagy a névelőhasználathoz köti. Alberti–Farkas (2015) és Farkas–Alberti (2017) tanulmányait idéztük már az előző fejezetben. A gondolatmenetben a szerzőpáros az elidegeníthetlenséget a külső-belső argumentum (Ágens és Páciens) különbözőségére vezeti vissza:

(53) *Amerika felfedeztekor – Péter felfedezettje*

A másik példát Kleiber–Szabó–Viszket (2017) szolgáltatja. Ebben a tanulmányban a szerzők – a magyar főnévi csoport teljességre törekvő leíró nyelvtanán belül – a névelőtlen (puszta) főnévi argumentumok vizsgálatánál bukkannak az alany–tárgy aszimmetria nyomaira. A névelőtlen főnevek kanonikus helye az igemódosító. Ha azt vizsgáljuk, hogy a névelőtlen főnevek az ige előtti funkcionális projekciókban hol bukkannak még fel, a példák alapján egyértelműen kimutatható az alany–tárgy aszimmetria. Ugyanis mind a kontrasztív fókusz, mind az *is*-es kvantor pozíciójában sokkal elfogadottabb az alanyi szerepű névelőtlen főnévi csoport, mint a tárgyi:

(54) *Az osztályban kórus alakult meg (tegnap). / *Peti levelet irt meg (tegnap).*

(55) *Kutya is megtámadott (már). / *Kutyát is megfürdettem (már).*

Nem csak I. Gallasy (1980), de Viszket (2017) is különbözőnek ítélte a névelő megjelenését alanyi és tárgyi funkciójú birtokos szerkezetek előtt. A mi kutatásunkban is

felbukkant az alany–tárgy aszimmetria, de, ahogy ez a 2.1. fejezetben idézett korábbi szakirodalmak megállapításaiból is kiderült, nem mindig lehet egyértelműen elkülöníteni az alany–tárgy aszimmetriát az ige előtti és az ige utáni pozíciók aszimmetriájától.

3. *Eredményeink*

Saját adataink elemzése során az egyes annotálási szempontok (ld. 2. táblázat) erősségét vizsgáltuk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a szakirodalomban tárgyalt különböző szempontok mekkora mértékben képesek előrevetíteni, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek a szövegben névelősen vagy névelőtlenül állnak-e.

3.1. *Grammatikai szempontok*

Elemzésünk első szakaszában azt szerettük volna megtudni, hogy hogyan és mennyire erősen befolyásolják a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzését az egyes grammatikai (morfo-szintaktikai és mondatszemantikai) jellegzetességek (3. táblázat). Szempontjaink közé, első sorban a távlati céljainkat szem előtt tartva, a rövid-hosszú birtokos megkülönböztetést is felvettük, noha a hosszú birtokos az általunk használt elméleti keretben (Szabolcsi 1994) nem számít *pro*-s szerkezetnek. Az eredményeinkből azonban az látszik, hogy érdemes a vizsgálatot kiterjeszteni minden olyan birtokos szerkezetre, amely megengedi a névelő kétféle, azaz kitett és redukált használatát is. Két ilyen szerkezetet találtunk a *pro-drop*on kívül: a hosszú birtokost és a tulajdonnévi birtokost (ld. Viszket 2017).

A 3. táblázat felsorolja azokat a szempontokat, amelyek szerint a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzését vizsgáltuk (első oszlop), és a regényből vett jellegzetes példákkal szemlélteti az egyes típusokat (második oszlop), valamint összefoglalja, hogy mely típusok milyen összefüggést mutattak a szövegben a határozott névelő kitételével vagy elhagyásával (harmadik és negyedik oszlop).

Amint 3. táblázatban is látható, az egyes típusok/szempontok elkülönített vizsgálata során bizonyos esetekben nem volt kimutatható jelentős kapcsolat a névelőzéssel: egyes és többes számú birtok, harmadik személyű birtokos és alárendelés esetén a *pro*-s birtokos szerkezetek nagy számban fordultak elő mind névelővel, mind a nélkül. Értelemszerűen így volt ez a rövid *pro-drop* birtokos szerkezetekkel is, hiszen éppen ez a szerkezet volt az elemzésünk tárgya. Továbbá kellő számú adat hiányában, illetve a beazonosítás nehézségei miatt nem tudtunk megállapításokat tenni az állítmányként megjelenő, illetve a kvantor és kontrasztív topik szerepű *pro*-s birtokos szerkezetek és a névelőzés kapcsolatáról.

Viszonylag erősebb összefüggést lehetett kimutatni a névelőzéssel a következő esetekben. A hosszú birtokos szerkezetek többnyire névelősen álltak¹⁵, a birtoklásmondatokban pedig általános névelőtleniséget tapasztaltunk a birtok előtt. (Fontos, hogy mi a határozatlan névelőzést nem vizsgáltuk.)

¹⁵ Ha a hosszú birtokos szerkezet sorrendje birtok–birtokos volt, a névelős alakok mellett névelőtlenek is előfordultak: pl. *de hogy a kedvére tegyen Pippinek, odabandukolt; Pippi ezután szemé közé nézett az imígy megfélemlített óriásnak*. Tipikusan névelőtlenül jelent meg volt a hosszú birtokos szerkezet, ha a vizsgált birtok birtokosa (a -nAk ragos birtokos) névmási alakban szerepelt, és élettelen birtokosra utalt *mely/amely* vonatkozó névmással: pl. *mely utóbbinak vadsága és féktelensége valóban példátlan volt; amelynek mutatója most a "Fél erővel előre!" rovátkába ugrott*. Hasonló helyzetben *aki* névmás esetén megjelent a névelő: pl. *Pippiről nem beszélve, akinek a papája is jelen volt*.

3. táblázat: A grammatikai elemzés szempontjai

SZEMPONTOK	Típusok és jellegzetes példák ¹⁶	Névelőzés	REL. ¹⁷
A birtokos szerkezet típusa	Hosszú birtokos szerkezet (datívuszi): pl. <i>mígnem egy reggelen Efraim királynak elfogyott a bagója</i>	többségében névelős	igen
	Rövid birtokos szerkezet (nominatívuszi): pl. <i>de mamája azt mondta; mire a mamája azt mondta</i>	névelős és névelőtlen	nem
Birtoklásmondat, egzisztenciális mondat-e?	Ahol azt predikáljuk a birtokról (vagyis a mondat alanyáról), hogy vkinek/vminek van olyan; az elhangzó birtokos hosszú birtokos: pl. <i>mivel nemcsak a gyerekeknek lett végre szünidejük</i>	mindig névelőtlen	igen
Mondatszemantika: operátorzóna ¹⁸	Fókusz: pl. <i>csak a fejük marad ki</i>	többségében névelős	igen
	Kontrasztív topik, kvantor: túl kevés az adat	inkább névelős?	igen?
A mondatban elfoglalt pozíció	A mondat főigéje előtt: pl. <i>délután hajóját építette</i>	többsnyire névelőtlen	igen
	A mondat főigéje után: pl. <i>meg aztán őt nem várta a mamája</i>	többsnyire névelős	igen
A birtok mondatrészi szerepe	Tárgy: pl. <i>hogy meg sem számolta még a pénzét</i>	inkább névelős	igen
	Alany: pl. <i>és kéménye bodor füstfelhőt eregetett</i>	inkább névelőtlen	igen
	Határozó: pl. <i>a vendégek ezután szállásaikra gyalogoltak; aztán egyenest odaballagott a labdájához</i>	névelős és névelőtlen	nem
	Állítmány: nincs elég adat	?	?
A birtokos személye	Első személyű birtokos: pl. <i>elengedtem a gyerekeimet</i>	többsnyire névelős	igen
	Második személyű birtokos: pl. <i>meglelted a hajódat</i>	mindig névelős	igen
	Harmadik személyű birtokos: pl. <i>és kikapta kezéből a zseblámpát; előrántott néhány csillogó aranyat a kötényéből</i>	névelős és névelőtlen	nem
A birtok száma	Egyes számú birtok: pl. <i>és beletojta a tojását; a nézők felugráltak helyükről</i>	névelős és névelőtlen	nem
	Többes számú birtok: pl. <i>hogy nyugtalanítják-e őnt a szeplői; bár lábai remegtek a félsztől</i>	névelős és névelőtlen	nem
Duplabirtokos-e?	A kérdéses birtok önmaga is birtokos: pl. <i>amit Fridolf saját kezűleg süített parancsnoka lányának</i>	inkább névelőtlen	igen
Két pro-drop?	Egy tagmondatban két pro-s birtokos szerkezet is áll: pl. <i>az egyik (...) rendőr sapkájához emelte mutatóujját; és úgy a fejébe húzta a szalmakalapját; s jobb kezével vakarászta a bal fülét</i>	névelős és névelőtlen	nem
Névutós-e?	A határozói szerepű birtok esetét névutó fejezi ki: pl. <i>s bizonytalan mozdulattal a kanala után nyúlt</i>	inkább névelős	igen
Jelzős-e?	A pro-drop kiegészül birtokviszonyt kifejező névmással (pl. <i>saját</i>) v. vmilyen mennyiség- vagy minőségjelzővel: pl. <i>amint minap vásárolt zsebtükrét villogtatta</i>	többsnyire névelőtlen	igen
Alárendelés/ mellérendelés	Mellérendelés: pl. <i>előhalászott belőle néhány aranyat, és a harisnyájába dugta</i>	inkább névelős	igen
	Alárendelés: pl. <i>hogyan csinált a füzetébe; hogy távcsövével ide-oda vizslatott</i>	névelős és névelőtlen	nem

¹⁶ Mivel (különösen szóban) a mondat élén hajlamos elmaradni a határozott névelő – elnyeljük, elhagyjuk – (pl. Imre 1969, Nádasdy 2001), példáinkat szándékosan úgy válogattuk meg, hogy ne kerüljenek be közéjük mondatkezdő pro-s birtokos szerkezetek.

¹⁷ 'Releváns': Meghatározó-e az adott típus a szövegben előforduló pro-drop birtokos szerkezetek névelőzésének szempontjából?

¹⁸ Az operátorokat az írott szövegben, a hangsúly ismerete nélkül nem mindig lehet egyértelműen beazonosítani.

A mondatrészi szerepek közül az alany és a tárgy vonatkozásában azt találtuk, hogy az alanyok inkább névelőtlenül fordultak elő a szövegben, a tárgyak pedig inkább névelősen. A duplabirtokosok (azok a birtokok, amelyek önmaguk is birtokosok) többször fordultak elő névelőtlenül, míg a névutós szerkezetek nagyobb számban szerepeltek névelősen a szövegben. Ha két *pro-s* birtokos szerkezet is szerepelt egy tagmondatban, nagyrészt az a tendencia érvényesült, hogy mindkét *pro-drop* vagy névelősen, vagy névelőtlenül állt. Ha mégis kétféle típus szerepelt, az első névelő nélkül, a második névelősen szerepelt. Végül eredményeink szerint mellérendelésben nagy eséllyel jelent meg a névelő a *pro-s* birtokos szerkezetek előtt.

Adatsorainknak az egyes grammatikai szempontok szerinti szűrése során a legerősebb összefüggést a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésével a szerkezet mondatban elfoglalt helye mutatta, illetve az, hogy a szerkezet a mondat fókuszában áll-e, valamint hogy van-e jelzője.

Eredményeink értelmében elsődlegesen az ige előtti – ige utáni aszimmetria számít: preverbális helyzetben (de nem fókuszpozícióban) inkább névelőtlenül, míg ige után inkább névelősen szerepeltek a *pro-s* birtokos szerkezetek a szövegben. Meghatározó továbbá, hogy a *pro-drop* birtokos szerkezet a mondat fókusza-e: a hangsúlyos helyzetben, fókuszban álló *pro-s* birtokos szerkezetek túlnyomórészt névelősek voltak az általunk vizsgált szövegben. (Míg a fókuszt tekintve eredményeink egybeesnek Virovec (2017) eredményeivel, az ige előtti – ige mögötti megoszlás vonatkozásában éppen ellentétes megállapításra jutottunk. Ennek részben a kutatási módszereink közti különbség lehet az oka: a mi korpusz-vezérelt vizsgálatunkkal szemben Virovec (2017) kompetenciaalapú kérdőíves felmérést végzett kiragadott mondatok segítségével.) Fontos szempontként jelentkezett a jelzőség, amely szintén gyakran járt névelőtlenséggel. Ezen kívül számított még a birtokos személye is: első személyű birtokos esetén inkább névelősen álltak a *pro-s* birtokosok a szövegben, második személyű birtokosnál pedig mindig volt névelőjük. (Ebben Virovec (2017) is hasonló megállapításra jutott.)

Amikor megkíséreltük meghatározni a fenti jegyek 'erejét' a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzésében, három fontos észrevételt tettünk. Egyrészt azt találtuk, hogy egyes grammatikai szempontok 'betagozódhatnak' mások alá. Ez a helyzet például a szakirodalmi összefoglalóban felvázolt mondatrészi szereppel, pontosabban az alany–tárgy aszimmetriával is (ld. 2.3. fejezet), amely önmagában – a mi adataink alapján legalábbis – csak gyenge összefüggéseket mutat a *pro-dropok* névelőzésével. Az (54)-(55) példákban idézett jelenséget alapul véve, amikor a névelőtlen főnevek szabadabban jelenhetnek meg a mondat különféle pozícióiban alanyként, mint tárgyként, igazolódni látszik az alany–tárgy aszimmetria hatása (lásd 2.1. fejezet). I. Gallasynak (1980) a 2.1.3. fejezetben idézett megállapítása már megelőlegezi a mi eredményünket, miszerint a mondatbeli pozíció is számít. I. Gallasy szerint a birtokos szerkezetben lévő alany az ige előtt, az ugyanilyen tárgy viszont bárhol lehet névelőtlen. A mi korpusz-vezérelt adataink alapján viszont a *pro-drop* birtokos szerkezetek mind alanyként, mind tárgyként jóval gyakrabban fordulnak elő névelővel, ha a mondat főigéje *után* állnak, és fordítva: preverbális helyzetben gyakrabban névelőtlenek. Eredményeink tehát arra utalnak, hogy az alany–tárgy aszimmetriánál markánsabban érvényesül az ige előtti–ige utáni aszimmetria: akár alanyi, akár tárgyi szerepben jelenik meg egy *pro-s* birtokos szerkezet, az ige előtt inkább névelőtlenül, az ige után pedig inkább névelősen áll.

Másrészt megállapítottuk, hogy ha több, azonos irányba ható tényező egyszerre jelentkezik, azok felerősítik egymást: például ha a jelzőség preverbális pozícióval társult, az adott *pro-drop* birtokos szerkezet nagyobb eséllyel nem kapott névelőt (56). Ha pedig ellentétes irányba mutató szempontok találkoztak, az 'erősebb' legyőzte a 'gyengébbet'. Például ha a szerkezet névutós volt – ami amúgy a névelőzést támogatja –, de az ige előtt állt (esetleg ráadásul a tagmondat élén és jelzővel), nagy eséllyel nem kapott névelőt (57), vagy

ha a szerkezetnek volt jelzője – ami a névelőtlenség felé mutat –, de fókuszban állt, névelős alakban jelent meg (58).

- (56) *amint minap vásárolt zsebtükrét villogtatta*
 (57) *cirkuszi hőstette után a verebek is csiripelték*
 (58) *azt bizony, a régi gőzösömet*

Harmadrészt azt tapasztaltuk, hogy egyéb körülmények felülírhatják a grammatikai szempontokat. A birtokot kifejező lexéma szemantikai jegyeinek köszönhetően például előfordult, hogy olyan szerkezetek, amelyeknek a grammatika alapján névelőt kellett volna kapniuk, redukált alakban szerepeltek a szövegben. Ezek a szemantikai jegyek kapcsolatba hozhatók az elidegeníthetőséggel (2.2. fejezet). Ilyen volt, amikor a *pro-drop* szerkezet kvantorpozícióban állt, de a birtok rokonságnév volt (59), vagy amikor névutósan az ige mögött állt, de a birtok nominalizációval előálló főnév volt (60), továbbá például amikor ige mögötti pozícióban álló tárgy volt, de +humán jeggyel rendelkezett (61). Hosszú birtokosnál szintén nem jelent meg a névelő, ha a birtok szellemi vagy lelki állapotot fejezett ki (62), vagy rész–egész viszonyra utalt (63).

- (59) *hanem szüleiknek is*
 (60) *és közeledett befejezése felé*
 (61) *hogy valahogy megjelje barátnőjét*
 (62) *mely utóbbinak vadsága és féktelensége valóban példátlan volt*
 (63) *amelynek mutatója most a "Fél erővel előre!" rovátkába ugrott*

A ko-textuális szempontok szintén gyakran felülírták a grammatikai tényezőket. Számos ige előtti *pro-s* birtokos szerkezet például névelősen jelent meg, ha az azt tartalmazó mondat párbeszédben szerepelt. A párbeszéd–narratíva oppozíció érvényesülése a birtokos személyjelezés kapcsán is megfigyelhető volt: párbeszédben (és dialógusba ékelt rövid narratív szövegben) az első, második és harmadik személyű birtokosra utaló *pro-s* birtokos szerkezetek is névelősen szerepeltek inkább. Szövegtani szempont érvényesült akkor is, amikor a többes szám első személyű alakok névelőtlenül szerepeltek az elbeszélő szövegrészekben ott, ahol a szereplőkre mint az elbeszélő és az olvasó 'közös birtokára' történt utalás (pl. *utasaink, kalózaink, barátaink*).

Végezetül megállapítottuk, hogy a névelőzés szempontjából meghatározó, hogy az adott *pro-drop* szerkezet konstrukcióban jelenik-e meg. A konstrukciók ugyanis önmagukban, 'belsőleg' meghatározhatják a névelő megjelenését vagy elmaradását (64).¹⁹

- (64)
- Kifejezések: pl. *eszébe jut, (a) nyakára hág, (a) szeme közé néz, nem áll szándékában, a kedv.Poss.ért, apa/anya és fia/leánya, a feje búbja*
 - Birtoklásmondat [XY-nAk VAN Z-jA]: pl. *nekem nincsenek efféle örömeim, felhőnek ugyan nem volt nyoma*
 - Megszólítások [N.Poss1Sg/Pl]: pl. *drágám, kislányom, uram, kedves hallgatóink, hölgyeim és uraim*

¹⁹ Előzetes annotálási szempontjaink között egy szűkebb kategória, a lexikalizáltság szerepelt (ld. 2. táblázat).

Összegzőképpen kiderült, hogy az egyes grammatikai szempontok – bár némelyikük viszonylag erősen összefügg a névelőhasználattal – önmagukban nem adnak elég biztos támpontot a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzésére: egyrészt figyelembe kell venni a különböző faktorok együttes megjelenését, másrészt egyéb, szemantikai és pragmatikai szempontokra is tekintettel kell lenni, harmadrészt pedig számolni kell a különféle lexiko-grammatikai jegyeket megszorító konstrukciókkal is. Ezekről szólunk a következőkben.

3.2. Szemantikai szempontok

Ahogy a 2.2 fejezetben írtuk, az újabb szakirodalomban már felmerül, hogy a magyar birtokos szerkezet grammatikai struktúrája összefügg a birtokos és birtoka közti elidegeníthetőség szemantikai kérdésével. Ezt a mi kutatásunk is alátámasztja. Adataink arra utalnak, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzését nagymértékben befolyásolja, hogy elidegeníthető birtokot tartalmaz-e a szerkezet.

A rokonságnevek kapcsán azt találtuk, hogy – a szakirodalommal részben egybehangzó módon (pl. Virovec 2017) – valóban sokszor szerepeltek preverbális helyzetben névelő nélkül az ilyen birtokosú *pro-drop* szerkezetek (65), míg ige után névelősen és névelőtlenül is előfordultak (66). Ennek kapcsán egyrészt visszautalhatunk a korábban említett ige előtti – ige utáni aszimmetriára, másrészt – hogy megmagyarázhatjuk a névelős és névelőtlen alakok ige utáni változatosságát – olyan pragmatikai szempontokhoz kell fordulnunk, mint a már említett párbeszéd–narratíva oppozíció vagy a birtokosi antecedens elérhetősége és többértelműsége (ld. 3.3. fejezet).

(65)

- (a) majd **húgára** ripakodott
- (b) mikor **édeslánya** belökte a kiskaput
- (c) hogy **bátyja** a közelében szuszogott egész éjjel

(66)

- (a) s a helység gyerekei lélekszakadva szaladtak **szüleikhez**
- (b) és átnyújtotta a takatukai kóstolót **leányának**
- (c) hogy vízbe esett **az apukája**
- (d) ne adjon mást **a fiának**

A fent megfigyelt tendenciát elemzésünk nem kizárólagosan a rokonságnevekre mutatta ki (ld. Virovec 2017), hanem minden +humán jeggyel ellátott birtokra is, hasonló mértékben (67), illetve potenciálisan olyan élő birtokokra is, amelyek az adott kontextusban *majdnem*-humán státusszal rendelkeznek (megszemélyesítés) – mint például Pippi, a főhős személyiséggel rendelkező lova, Nilsson úr (68). Adataink alapján azt mondhatjuk tehát, hogy egy tágabb szempont érvényesülésével humán és kvázi-humán birtok esetén nagyobb eséllyel marad el a névelő a *pro*-s birtokos szerkezetek előtt – különösen ige előtti pozícióban, illetve a következő fejezetben tárgyalandó pragmatikai körülmények fennállása mellett.

(67)

- (a) parancsot adott **embereinek**, hogy
- (b) amikor **gazdája** fülön csipte
- (c) egyből megjegyezték **tanítványai**
- (d) de minél jobban fenyegette **foglyait**
- (e) szigorúan meghagyva **testőrének**

(68)

lova táncolt körbe-körbe

A testrészekre vonatkozóan azt találtuk, hogy inkább névelősek (69); több mint háromszor annyi testrészi birtokra utaló *pro-drop* szerkezet állt névelővel a szövegünkben, mint névelő nélkül.

(69)

- (a) *izgalmában eltakarta az arcát*
- (b) *és a kezét nyújtotta a meggyötört szenyoritának*
- (c) *ahogy a lábai birták*
- (d) *és a fülébe súgta*
- (e) *a térdét csapkodta, és újra meg újra ismételtette*

Az elemzés során számos olyan adatsorra bukkantunk, amelyben lelki vagy szellemi állapotot kifejező *pro-s* birtokos szerkezet fordult elő (70). Ezek szinte csak névelőtlenül szerepeltek a szövegben (az alanyok és a tárgyak, főleg ige utáni pozícióban, olykor névelősek voltak), a *-bAn* ragos határozók pedig mindig névelőtlenül álltak.

(70)

- (a) *Pippi akkorát ugrott örömében*
- (b) *ijedtében észre sem vette*
- (c) *a gyerekek meglepetésükben eltátották a szájukat*
- (d) *kíváncsisága győzte le gyávaságát*
- (e) *hogy megbosszulja megaláztatását*
- (f) *s örömük csak megduplázódott*

Összefoglalva tehát adataink mellett szólnak, hogy a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésére hatással van az elidegeníthetetlenség mint szemantikai jegy, ugyanakkor az is látható – Schirm (2005) és Farkas–Alberti (2017) elképzeléseivel összhangban (lásd 2.2.1. fejezet) –, hogy az elidegeníthetetlenség nem egy éles és abszolút kategória, hanem inkább skálaként képzelhető el. Adataink szerint a lelki és szellemi állapot, az embertársak (és rokonok), valamint a testrészek tekintetében ebben a sorrendben növekszik a névelőzés esélye megfelelő jelentésű birtokot tartalmazó *pro-drop* szerkezetek esetén. (Kérdés, hogy vajon ebből lehet-e arra következtetni, hogy az elidegeníthetetlenség mértéke az említett sorrendben csökken, grammatiko-szemantikai értelemben.)

Ahogy korábban említettük, az elidegeníthetetlenég következményeit is felülírhatják egyéb pragmatikai szempontok a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésekor. A következőkben ilyen ko-textuális körülményekről lesz szó.

3.3. Pragmatikai szempontok

Az adatok elemzése során számos olyan szempont felmerült, amely úgy tűnt, nagyobb erővel hat a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésekor a szövegben, mint bármelyik másik grammatikai vagy szemantikai szempont önmagában teheti. Az első ilyen, ko-textuális jellegű megfigyelésünk az volt, hogy jelentős eltérés mutatható ki aszerint, hogy a szerkezet az elbeszélő vagy a szereplők szövegében fordul-e elő (narratív vs. dialogikus szövegtípus). Míg párbeszédekben inkább névelősen szerepelnek a *pro-s* birtokosok (71), narratív szövegrészekben többször állnak névelő nélkül (72). A szereplők (pár)beszédében még akkor is a névelős alakok voltak a jobban preferáltak, ha a fent említett grammatikai-szemantikai szempontok a névelőtlenesség mellett szóltak volna.

(71)

- (a) *a kis barátnőnk* kiverte *a fejemből*
- (b) *A lovamat* elvihetem a gyermekotthonba?
- (c) mert *a nagy vörös szemét* folyton tilos jelzésnek hitték az autósok
- (d) és megparancsolta *a feleségének*

(72)

- (a) *Tomi és Annika ide-oda fészkelődtek székükön*
- (b) és *kéménye* bodor füstfelhőt eregetett
- (c) óvatosan előhúzza *pisztolyát* a kimentett zsákból
- (d) ha nem akarta, hogy a felnőttek felfigyeljenek *vitájukra*

A kétféle szövegtípus közti oppozíció részben megfeleltethető annak a szakirodalomban már korábban említett megfigyelésnek (ld. 2.1. fejezet), amely a nyelvváltozatok és stílusok közti különbségeknek tulajdonítja az eltérést. A vizsgált szövegben ugyanis a párbeszédnek többsége a regény világában egymást jól ismerő szereplők között zajlik, és az ő kötetlen mindennapi társalgásukat igyekszik megjeleníteni, az elbeszélői szövegrészek azonban a szépirodalmi stílus jegyeit hordozzák, és mintegy stílusjegyként a névelőtlenséget preferálják *pro-drop* birtokos szerkezetek előtt.

A dialogikus és a narratív szövegtípus érdekes módon léphet interakcióba párbeszéd részbe ékelt rövid narratív megjegyzés, az elbeszélőhöz tartozó, kis terjedelmű szöveg esetén. A rövid narratív szöveg – egyfajta stílusöröklésként vagy a narratív szöveget befogadó szövegtípus jellemzőihez való idomulásként – gyakran átveszi a párbeszéd azon stílusjegyét, miszerint a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőt kapnak (73).

(73)

- (a) – húzta fel *a szemöldökét* a "meglepett" leányzó –
- (b) – sok készülődőnivalója nem volt, csupán megigazította *a haját* –
- (c) – emelte fel *a hangját* Pippi –
- (d) és *a kezét* nyújtotta a meggyötört szenyoritának

Második idetartozó megfigyelésünk az volt, hogy a listában, felsorolásban való megjelenés kedvez a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőtlenségének. Ha több *pro-drop* szerkezet listázódik hasonló szerkezetekben – az analógia mondatrészek vagy tagmondatok szintjén is megvalósulhat –, a *pro-dropok* inkább névelő nélkül állnak (74). Elképzelhető, hogy ennek háttérében egyfajta gazdaságossági-takarékossági elv áll.

(74)

- (a) *Pippi* mint lószakértő őszinte elismeréssel adózott *külsejüknek* és *mozgásuknak*
- (b) *derekán* leopárdbőr tarkállott, *karja* vastagon ki volt tetoválva
- (c) a sort Pippi zárta, *vállán* Nilsson úrral, *ölében* a tarka szőrű lóval
- (d) *jobb kezében* egy elemlámpával, *baljában* egy tolvajkulccsal az ajtó elé sattyogott

Harmadik fontos észrevételünk a *pro-s* birtokos szerkezetek antecedenének többértelműségével kapcsolatos. Többértelmű antecedenstről akkor beszélünk, ha az adott *pro-drop* birtokos szerkezethez legalább két antecedenst tudunk feltételezni, azaz legalább két olyan, a szövegelőzményben beazonosítható szereplő van, aki/ami potenciálisan szóba jöhet mint a szerkezetben megjelölt birtok birtokosa – nem a szövegösszefüggés vagy a világról való

tudásunk, hanem a szintaktikai szerkezet alapján. (75)-ben a *pro-s* szerkezet (*a körmeit*) antecedense, vagyis a körmök tulajdonosa lehet a mondat alanya (aki körmöket ráspolyozott) és lehet valamelyik másik szereplő is; ezt a szöveggörnyezet ismerete nélkül nem lehet megállapítani.

(75) *és épp a körmeit ráspolyozta*

Ez a többértelműség akár humor forrása is lehet (76).

(76) *Nilsson úr didergett, és úgy a fejébe húzta a szalmakalapját, hogy kilyukadt a teteje (nem Nilsson úrnak, hanem a szalmakalapnak)*

Megfigyeltük, hogy míg a szövegben a névelős *pro-s* birtokos szerkezetek antecedense sokszor többértelmű volt, és a birtokost csak a szöveggörnyezet alapján lehetett biztosan kikövetkeztetni (77), addig a névelőtlen formákhoz általában egyértelmű antecedens kapcsolódott (78).²⁰ A névelő elhagyása a *pro-s* birtokos szerkezet előtt úgy csökkentette a szerkezetből fakadó többértelműséget, hogy a szaliensebb – azaz a szövegelőzményben prominensebben (pl. a mondat alanyaként) megjelenő vagy a *pro-drop*hoz közelebb álló – jelöltet tette meg a *pro-drop* legvalószínűbb birtokosi antecedensének.²¹

(77)

- (a) *és a fejére rakta*
- (b) *a szakács a jövő hétre félretett krumplit kezdte a szájába dobálni*
- (c) *de Pippi oly erélyesen nyomta a fejébe a szalmakalapot*
- (d) *hogy kérlelni kezdte a férjét*

(78)

- (a) *Pippi tojást sütött apjának*
- (b) *Pippi közben vállára dobta a kart*
- (c) *Efraim király ezalatt izzadt homlokát törülgetve kuksolt a konyhasámlin*
- (d) *hogy valahogy meglelje barátnőjét*²²

²⁰ A névelőtlen *pro-drop* birtokos szerkezetek antecedense a szövegben abban a kevés esetben volt többértelmű, amikor az adott szerkezet közvetlenül a mondat alanya után állt, és így a kérdéses mondatrész egy rövid birtokos szerkezetre hasonlított (pl. *az egyik – látnivalóan idősebb – rendőr sapkájához emelte mutatóujját; a rendőr társára nézett; – fejezte be Pippi elbeszélését* –). Ilyenkor csak a szöveggörnyezet ismeretében lehetett megállapítani, hogy a *pro-drop*hoz tartozó birtokos és a mondat alanya nem ugyanaz (és csak a szöveggörnyezet ismeretében lehetett megfelelően hangsúlyozni a mondatot).

²¹ Szintén nem voltak többértelműek a konstrukciónak számító *pro-s* birtokos szerkezetek, hiszen azok önmagukban mint egészekben hordozzák a szerkezet és a jelentés párosítását (pl. *találta fején a szöveget Pippi; s rémülten a fejéhez kapott; lehunyta a szemét*). Amíg például a *lehunyta a szemét* egyértelmű antecedensre utal, hiszen a konstrukció önmaga meghatározza, hogy az ige alanya és tárgyának birtokosa csak ugyanaz a személy lehet (csak szemét lehet lehunyni, és mindenki csak a saját szemét tudja lehunyni), a *lecsukta a szemét* antecedense többértelmű, hiszen ez az elemsor – nem lévén konstrukció – nem tartalmaz ilyen megszorítást (nemcsak szemét lehet lecsukni, és nemcsak a magunk szemét tudjuk lecsukni, hanem például egy játékbabáét is).

²² Az itt leírtak miatt feltételezhetjük, hogy elírás vagy nyomdahiba történhetett abban a mondatban, hogy „*Pippi és bátyja valóban elindultak*”. A redukált *pro-s* birtokos szerkezetből ugyanis arra következtetünk, hogy Pippi bátyjáról van szó, holott Pippinek nincs is testvére. Valójában – a szöveggörnyezetből kiderül – Pippi barátnőjének, Annikának a bátyja az, aki elindult Pippivel, amit – nyelvérzékünk ezt súgja – úgy kellene kifejezni, hogy *Pippi és a bátyja valóban elindultak*.

A miénkhez hasonló szempontok (pl. szaliencia²³, többértelmű antecedens, alany, fókusz, +humán jegy) megjelennek a szakirodalomban is, például Ariel (2001) elérhetőség-elméletében (*accessibility theory*) – csak az antecedens vonatkozásában (amit a jövőben mi is tervezünk vizsgálni). Ariel (2001) korpuszelemzéssel vizsgálja a szövegben a diskurzusentitásokra való utalás nyelvi eszközeit, és azt állítja, hogy a nyelvhasználók nem véletlenszerűen, hanem szisztematikusan választják meg/változtatják, hogy teljes főnévi alakokkal vagy névmással utalnak-e vissza a szövegben korábban előforduló entitásokra. A referenciális alakok megválasztását az úgynevezett *elérhetőség-elmélettel* magyarázza, mely szerint minél nehezebben érhető el a referens, annál kifejtettebb alakokkal utal vissza rá a beszélő (pl. teljes főnévi csoporttal), könnyebb elérhetőség esetén azonban redukáltabb formákat használ (pl. névmásokat vagy például a magyarban *pro-drop* szerkezeteket).

Ariel (2001) szerint az elérhetőség mértéke egyrészt az antecedens inherens szalienciáján, másrészt az antecedens és az anafora közti kapcsolat szorosságán múlik – pontosabban az ide kapcsolódó faktorok komplex együttjárásával magyarázható. Az antecedens akkor szaliens, ha a szövegelőzményben globális vagy lokális diskurzustopikként²⁴ vagy egy keret automatikusan, sztereotip módon kikövetkeztethető elemeként²⁵ jelent meg, vagy ha a szövegben egyértelműen beazonosítható entitásként szerepelt. A szaliencia nemcsak pragmatikai (diskurzustopikság, relevanciaelmélet; vö. Kárpáti 2017, 94), hanem grammatikai (alany, fókusz) és szemantikai jegyekkel is (+humán jegy) összefügg. Ezekben az esetekben az anaforikusan visszautaló forma alakilag redukáltabb lehet. A szerző szerint az antecedens és az anafora közti kohézió akkor tekinthető erősnek, ha azok a szövegben egymástól kis távolságra helyezkednek el (lehetséges határok: tagmondat, bekezdés, fejezet), vagy, ha – a mellérendelésnél erősebb egységet alkotó – alárendelésben szerepelnek.

Noha a mi vizsgálatunk nem az antecedensre, hanem az anaforára (a *pro-s* birtokos szerkezetekre) irányult, az említett tényezők szerepe a mi elemzésünkben is kimutatható volt. Ariel (2001) eredményeivel összhangban mi is azt találtuk, hogy nagyobb szaliencia esetén (preverbális pozíció, jelző, +humán jegy, nem többértelmű antecedens) inkább redukált formában, azaz névelőtlenül szerepelnek a *pro-s* birtokos szerkezetek,²⁶ míg nehezebb elérhetőség és lazább kohézió esetén (mellérendelés) inkább névelős alakban állnak.

Végezetül egy mindent felülíró szempontról, a konstrukciókról szólunk.

3.4. „Rendhagyó” esetek: a konstrukciók

Egyrészt terjedelmi okokból, másrészt pedig mert nem ez volt a vizsgálatunk fő célja, csak jelzésszerűen utalunk a konstrukciók szerepére a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzése kapcsán.

Adataink rendezésekor arra lettünk figyelmesek, hogy azok a *pro-s* birtokos szerkezetek, amelyeknél nem lehetett összefüggést kimutatni a korábban taglalt grammatikai-szemantikai-pragmatikai szempontokkal, illetve amelyeken nem látszottak érvényesülni a csoportos

²³ A szalienciának (*szembeötlőség*) többféle értelmezése létezik a nyelvészet egyes részterületein belül (ld. pl. Andor 2012, 165); mi itt most az Ariel-féle elérhetőség-elmélet keretein belül értelmezzük.

²⁴ A globális diskurzustopik a diskurzus főszereplője (jelen esetben Pippi) és főbb szereplői (pl. Pippi barátai, Tomi és Annika), a lokális diskurzustopik pedig az adott bekezdés legfőbb szereplője.

²⁵ Ahogyan például az *étterem* kerethez hozzátartozik a *pincér* és a *vendég*.

²⁶ Eredeti annotálási szempontjaink között az antecedens távolsága is szerepelt, vagyis az, hogy a birtok (a *pro-drop* szerkezet) és a hozzá tartozó, korábban megjelenő birtokos milyen messze vannak egymástól a szövegben. Mivel azonban a magyarban – többszörösen *pro-drop* nyelvről lévén szó – nehéz beazonosítani a legközelebbi antecedenst, és mert a távolság 'mértékegysége' nem határozható meg egyértelműen, vizsgálatunk jelen szakaszában nem tudtuk következetesen mérni az antecedens és a referens diskurzusbeli távolságát; így azt a jelen tanulmányban nem tárgyaljuk.

erőviszonyok, lexikalizálódott konstrukciók²⁷ részeként szerepeltek a szövegben. (Az adatsorainkban beazonosított konstrukciók főbb típusait a 4. táblázat szemlélteti.)

4. táblázat: Lexikalizálódott grammatikai konstrukciók

TÍPUS	Lexikalizálódott, konvencionális szóalakok, lexikailag kitöltött idiomatikus kifejezések	Lexikailag részben kitöltött absztrakt mondattani szerkezetek	Transzparens, kompozicionális, elemezhető, de nagyon gyakori, megjósolható szekvenciák
PÉLDA	<i>fején találja a szöveget</i> <i>(a) nyakára hág</i> <i>eszébe jut</i> <i>sebtében</i> <i>fogalma sincs</i> <i>esze ágában sincs</i> <i>beadja a derekát</i> <i>dolgát végzi (vs. végzi a</i> <i>dolgát)</i> <i>egy életem, egy halálom</i> <i>híre-hamva sincs</i> <i>(a) lelkére köti (vkinek),</i> <i>hogy...</i> <i>zörögnek a csontjai</i> <i>(az) arcára fagy a mosoly</i> <i>N módjára viselkedik</i> <i>megadja a módját</i> <i>ideje INFP</i>	birtoklásmondat [XY-nAk VAN Z-jA] birtoklásmondat jelzővel [ADJ egy N.Poss VAN] pl. <i>szigorú egy telünk van</i> fizikai/lelki/szellemi állapot kifejezése [N _{állapot} Poss -bAn] pl. <i>zavarában, bánatodban, örömlünkben, haragjukban, fájdalomban</i> ragos névutók [névutó.Poss] névelőtlen és névelős <i>pro-drop</i> egy tagmondatban [Ø <i>pro-drop</i> poss a/az <i>pro-drop</i> poss]	<i>fontos INFP-valója van</i> <i>igaza van</i> <i>nem (volt) szokás.Poss, hogy</i> <i>híre megy valaminek</i> <i>nem lát a szemétől</i> <i>nicsak, kit látnak szemeim</i> <i>le nem venné X-ről a szemét</i> <i>ilyet én még életemben nem</i> <i>láttam</i> megszólítások [N.Poss1] pl. <i>életem, asszonyom, uraim</i> káromkodások [N.Poss2] pl. <i>anyád, a nénikéd</i>

A konstrukciók mint forma és jelentés/használat konvencionizált párosításai – vagy *mintázatok* – előírják a maguk megszorításait: például azt, hogy mennyiben módosíthatók lexikailag és/vagy grammatikailag (pl. Kálmán 2001; Dóla 2016, 101–108). Ilyen értelemben az adataink közt szereplő konstrukciók a bennük megjelenő *pro*-s birtokos szerkezetek előtti névelőt a maguk kötelező, választható vagy nem megengedett kellékeként szerepeltetik.

A konstrukciók egyedi, sajátos viselkedése felülírja az általánosabbnak vélt szabályszerűségeket vagy tendenciákat, így a fent taglalt szempontok bármelyikének ellenére is előfordulhat, hogy egy lexikalizálódott grammatikai konstrukció névelővel vagy éppen névelő nélkül áll a szövegben.

3.5. Összegzés

Röviden összefoglalva elemzésünk kimutatta, hogy a vizsgált szövegben – egyébként Ariel (2001) megállapításával egybehangzó módon²⁸ – a pragmatikai tényezők (szövegtípus, lista, többértelmű antecedens) a leginkább meghatározók a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzésében. Másodlagosan fontosak az elidegeníthetlenséggel kapcsolatos szemantikai szempontok (szellemi-lelki állapot, +humán jegy, testrészt), és harmadlagos szerepet játszanak bizonyos grammatikai faktorok (mondatban elfoglalt hely, fókusz, jelző). Noha további grammatikai

²⁷ A konstrukció olyan nyelvi egység vagy mintázat, amely konvencionális és non-kompozicionális módon integrálja a formát és a használatot. A rövid meghatározás szerint a konstrukciók „forma és funkció konvencionizált párosításai” (Goldberg 2006, 3; ford. Dóla), vagy még rövidebben: „forma–jelentés párok” (pl. Goldberg 2003, 219).

²⁸ Ariel (2001) szerint az általa felsorolt tényezők közül a pragmatikai szempontok, különösen a topikusság és a relevancia a legerősebbek az elérhetőség szempontjából.

tényezők is mutattak némi összefüggést a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzésével, az említett szempontok nagyon gyakran felülírták őket. A lexikalizálódott grammatikai konstrukciók pedig mindegyik szempontot felülírhatják.

Mivel abban a tekintetben, hogy milyen mértékben határozzák meg, hogy a *pro-s* birtokos szerkezetek névelősen vagy névelőtlenül fordulnak-e elő a szövegben, élen állnak a pragmatikáinak tekinthető szempontok, rendkívül fontos, hogy ne találomra kiragadott mondatokban akarjuk megítélni/megítéltetni a jelenséget, hanem szövegszinten vizsgálódjunk. A pragmatikai szempontok prominenciája miatt a jövőben ebben az irányban tervezünk további kutatásokat folytatni. Korpusz-vezérelt módszerünket folytatva, illetve azt kiterjesztve szeretnénk közelebről megvizsgálni, hogy milyen összefüggés tárható fel a *pro-s* birtokos szerkezet névelőzése, valamint a birtokosi antecedens elérhetősége, szalienciája, többértelműsége és az anaforától való távolsága között, továbbá a birtokos és a birtok bevezetettsége, korábban említettsége és ismertsége között.

4. *Javaslatok*

Mit javasolhatunk ennek alapján a magyar mint idegen nyelv tanulóinak és tanárainak? Elsősorban azt, hogy kezdő szinten csak a névelős alakokat tanuljuk és tanítsuk (kivéve természetesen a névelőt nem megengedő konstrukciók esetében). Azt is mondhatjuk, hogy a magyarban a ki nem mondott birtokosú, birtokos személyjellel ellátott birtokok elé névelő kerül. Aztán majd később, a magasabb nyelvtudási szinteken vezessük csak be lassan és fokozatosan, elsődlegesen receptív módon és csak igény szerint produktívan a *pro-s* birtokos szerkezetek redukált használatát. Ez egyrészt történhet tematikus vagy funkcionális szervezésben (pl. egészség, család; állapot kifejezése, megszólítások), másrészt olvasott és hallott szövegek feldolgozásán keresztül. Mindenképpen érdemes a szöveg felől közelíteni a kérdéshez (szóbeli vs. írott nyelv, szövegtípus, stílus, többértelműség), majd rávilágítani a legfontosabb szemantikai (elidegeníthetetlen birtok) és grammatikai szempontokra (mondatkezdő helyzet, ige előtti és ige utáni pozíció, fókusz, jelző, birtokos személye, névutó stb.). Reméljük, hogy eredményeinket a magyar mint idegen nyelv tanárai hasznosítani tudják majd, amikor diákjaik megkérdezik tőlük, miért van vagy nincs ott a névelő egy adott szöveg egy adott *pro-s* birtokos szerkezete előtt.

Források

- Lindgren, Astrid 1945. *Pippi Longstocking*. Fordította: Árkos Antal 1972/1993. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.
Lindgren, Astrid 1945. *Pippi Longstocking*. Fordította: Tótfalusi István 1997/2015. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.

Irodalom

- Alberti Gábor – Balogh Kata 2004. Az eltűnt névelő nyomában. In: Büky László (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 9–31.
Alberti Gábor – Farkas Judit 2015. Az elidegeníthető birtoklást kifejező -j- képző esete a -(V)t főnévképzővel és más főnévképzőkkel. *Jelentés és Nyelvhasználat* 2: 1–29.
Alberti Gábor – Medve Anna 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus/Books, Budapest.
Andor József 2012. Tátrai Szilárd: Bevezetés a pragmatikába (Funkcionális kognitív megközelítés). Recenzió. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* VII/1: 161–167.
Ariel, Mira 2001. Accessibility theory: an overview. In: Sanders, Ted J.M. – Schilperoord, Joost – Spooren, Wilbert (eds.) *Text Representation. Linguistic and Psycholinguistic Aspects*. John Benjamins, Amsterdam. 29–88.

- Bakró-Nagy Marianne 1999. A magyar határozott névelő kialakulásának szintaktikai vonatkozásai. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet*. Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 5–13.
- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 715–797.
- Bárczi Géza – Országh László (főszerk) 1959-1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brody, Michael 1990. Some remarks on the focus field in Hungarian, *UCL Working Papers in Linguistics* 2, 201-225. <http://www.phon.ucl.ac.uk/publications/WPL/90papers/UCLWPL2%2011%20Brody.pdf> (2017. 12. 08.)
- den Dikken, Marcel 2015. The morphosyntax of (in)alienably possessed noun phrases: The Hungarian contribution. In: É. Kiss Katalin – Surányi Balázs – Dékány Éva (eds.) *Approaches to Hungarian* 14. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. 121–145.
- Dóla Mónika 2016. *Tettek, szavak, szabályok. Formulaszerűség és interakciós rutinok küszöbszintű magyar mint idegen nyelvi tanulók beszélt nyelvi szövegeiben*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14541/dola-monika-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2017. 12. 10.)
- É. Kiss Katalin – Szabolcsi Anna 1992. Grammatikaelméleti bevezető. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 25–74.
- É. Kiss Katalin 2007a. A nyelvészet mint természettudomány. *Magyar Tudomány* 167/2: 165–172.
- É. Kiss Katalin 2007b. Az ige utáni szabad szórend magyarázata. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 124–152.
- É. Kiss, Katalin 1998. Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest. 17–184.
- Egedi Barbara 2011. Az ómagyar határozott névelő kialakulásának grammatikai vonatkozásai. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 35–47.
- Egedi Barbara 2014. Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 96–127.
- Farkas Judit – Alberti Gábor 2017. Általánosítások a potenciális magyar birtokszóvaltozatokra vonatkozóan. *Jelentés és Nyelvhasználat* 4: 59–79.
- Farkas Judit – Karácsonyi Krisztina 2017. *A határozott névelő megjelenéséhez kapcsolódó kérdések*. Elhangzott a *Mesterek és tanítványok* konferencián, 2017. szeptember 28-án. PTE BTK, Pécs. Absztrakt: rezümékötet: http://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/files/esemenynaptar/2017/mesterek_2017_rezume_fuzet_webre_ez_a_jo.pdf (2017. 12. 07.)
- Goldberg, Adele 2003. Constructions: A new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences* 7/5: 219–224.
- Goldberg, Adele E. 2006: *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Haegeman, Liliane 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell, Oxford.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Héger Ágnes 2004. A névelő használatának problémái a magyar mint idegen nyelv tanításában. *Hungarológiai Évkönyv* 5/1. 92–105.
- I. Gallasy Magdolna 1980. Névelőhasználati kérdések. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv grammatikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 339–345.
- Imre Samu 1961. A névelő. In: Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 269–281.
- Kálmán László 2001. *Konstrukciós nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kárpáti Eszter 2017. Miféle szabályok? In: Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.) *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3.: Szabályok és/vagy kivételek*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; Film-Virage Kulturális Egyesület, Pécs. 84–95.
- Kenesei István – Vago, Robert Michael – Fenyvesi Anna 1998. *Hungarian Descriptive Grammars*. Taylor & Francis Routledge.
- Kenesei István 1995. Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelv* 91: 281–291.
- Kiefer Ferenc 1985. Natural morphology. *Acta Linguistica Hungarica* 35: 85–105.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 185–289.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Corvina, Budapest.
- Kleiber Judit – Szabó Veronika – Viszket Anita 2017. Articles. In: Alberti Gábor – Laczkó Tibor (eds.) *Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 976–1026.

- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 274–487.
- Laczkó Tibor 2008. A relációs főnevek. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 323–503.
- Laczkó Tibor 2009. Relational nouns and argument structure: Evidence from Hungarian. In: Miriam Butt – Tracy Holloway King (eds.) *Proceedings of the LFG09 Conference*. CSLI Publications, Stanford. 399–419.
- Lohndal, Terje 2012. *Without Specifiers: Phrase Structures and Events*. Doktori disszertáció, Faculty of the Graduate School of the University of Maryland. <http://ling.umd.edu/assets/publications/Lohndal-Diss.pdf> (2017. 12. 08.)
- Marantz, Alec 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Molnár Krisztina 2001. Névelő nélkül álló főnévi csoportok a német és a magyar nyelvben. *Hungarológiai évkönyv*, 2/1: 64–72.
- Nádasdy Ádám 2001. A név előtti névelő. *Magyar Narancs* 2001/11/08: 52.
- Nemesi Attila László 1997. A határozott névelő lélektana. *Édes Anyanyelvünk* 19/5: 14.
- Rákosi György 2014. Sightseeing around our own possessive adjectives in Hungarian. *Argumentum* 10. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 645–658.
- Ruzsiczky Éva 1974. „Kezökben a lant”. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *Jelentés és stilsztika: A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések* 83. Akadémiai Kiadó, Budapest. 498–503.
- Schirm Anita 2005. Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezőmódjairól. *Nyelvtudomány I*: 155–169.
- Surányi Balázs 2010. *Freedom of Word Order and Domains for Movement: A flexible syntax of Hungarian*. Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/288/4/SuranyiBalazs_5_Mu.pdf (2017.12.08.)
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 161–274.
- Szabolcsi Anna 1994. The Noun Phrase. In: Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics* 27. Academic Press, New York. 179–274.
- Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához. (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Tóth Ildikó 2000. Személytelen szerkezetek és expletív alanyok In: Kenesei István (szerk.) *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris, Budapest. 127–155.
- Törkenczy Miklós 2002. *Practical Hungarian Grammar*. Corvina, Budapest.
- Turi Gergő 2014. Alanyi sziget a magyar nyelvben. In: *LingDok13: Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 205–222.
- Virovec Viktória 2017. *On the use of the definite article by pro-dropped possessors in Hungarian*. OTDK dolgozat.
- Viszket Anita – Dóla Mónika – Kleiber Judit (2017): Exploring the Regular behind the Unusual – The Vanishing Article in Pro-Drop Possessive Constructions in Hungarian. In: Malec, Wojciech – Prazmowska, Anna (eds.) *Linguistics Beyond and Within. The Outskirts of the Regular. Book of Abstracts*. 31. <http://lingbaw.webclass.co/schedule/Book%20of%20abstracts.pdf?v=001> (2017. 12. 07.)
- Viszket Anita 2017. Aszimmetria a gyermekirodalom névelőhasználatában. In: Sente Gábor – Szvath-Vecsera Dóra – Dombi Judit (szerk.): *A MANYE XXVI. Kongresszusa Absztraktkötet* 64. http://many.hu/sites/default/files/MANYE_Absztraktk%C3%B6tet_0828.pdf. (2017.11.05.)
- Wenszky Nóra 2015. Határozatlanság: (egy) örökös probléma. *Nyelv és Tudomány*. <https://m.nyest.hu/hirek/hatarozatlansag-egy-nevelo-kapcsan> (2017.12.01.)

Dóla, Mónika; Viszket, Anita; Kleiber, Judit

The Hungarian pro-drop possessive construction and the definite article

The paper focuses on a lesser-explored phenomenon in Hungarian linguistics, i.e. the use of the definite article before Hungarian pro-drop possessive constructions. First a theoretical background is outlined for a framework of definiteness, familiarity, alienability, and subject–object asymmetry, and then, the findings of a corpus-driven research are presented. The results show that the (non-)appearance of the definite article can be attributed to a fine interplay of various factors, where the stronger often override the weaker. Our data suggest that pragmatic-like issues such as voice (narrator’s text vs. characters’ dialogue), listing (enumeration), and salience (e.g. the ambiguity of the antecedent) play a major role in the appearance or vanishing of the definite article before Hungarian pro-drop possessive constructions. Of secondary importance are semantic issues related to alienability, namely mental-spiritual states, +human feature, and body parts; and last come the grammatical aspects of (preverbal or postverbal) sentence position, focus category, and having adnominal dependents (e.g. adjectives or determiners). It is also marked that lexical constructions may annul any of the above factors.